

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 134 2013

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Sammlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Sammlaren* är 15 juni 2014 och för recensioner 1 september 2014. *Sammlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Sammlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–33–2

ISSN 0348–6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2014

Platsen som inte fanns

Det utopiska samhället i Viktor Rydbergs Vapensmeden

AV TORE LUND

Örjan Lindbergers avhandling *Prometeustanken hos Viktor Rydberg* (1938) har kallats ”en av de skarpsinnigaste och mest uppslagsrika litteraturhistoriska undersökningarna av vår 1800-talsdiktning”.¹ Dess centrala tes formuleras redan på första sidan. ”Det viktigaste i Rydbergs diktning finns”, enligt Lindberger, ”nedlagt i hans två diktsamlingar och i *Den siste athenaren*”. Ur idésynpunkt domineras dessa av en frågeställning, som tydligast uttrycks i dikten ”Prometeus och Ahasverus” (1877) och i förordet till *Den siste athenaren* (1859). ”Problemställningen innebär, i korthet uttryckt, att allt mänskligt är föremål för en strid mellan två motsatta principer, båda av på en gång etisk, religiös och politisk innebörd. Den ena principen är en inre, grundad i människans idéer och samvete, den andra är en yttre, grundad i makten och de faktiska förhållandena. Den förra principen innebär frihet och rättfärdighet, den senare tvång och förtryck.”²

Lindberger kallar föreställningen om de två principerna för ”Prometeustanken”, efter frihetens och framstegens talesman i dikten, och menar att den sammanfattar något ”mycket rydbergskt”.³ Han pekar också på den därmed sammanhängande diktarrollen: en kämpande idédiktare som formulerar de ideal efter vilka världen kan förändras. En roll som kräver stark tilltro både till giltigheten av de egna idealen och till möjligheterna att förverkliga dem. Den kräver också (enligt Lindberger) en sammanhängande och optimistisk ”världsbild” (vari innefattas såväl filosofi och religion som människosyn och politisk uppfattning). Enligt Lindberger lyckas Rydberg upprätthålla en sådan under några år i mitten av sjuttioalet – tiden för hans lyriska debut och genombrott – men sedan rasar hans tankebyggnad sönder inför tryck av skilda slag, och diktningen upphör.⁴ Visserligen återupptas den i slutet av åttioalet, men det ändrar inte Lindbergers bedömning. Hela den andra diktsamlingen (1891) beskrivs som fragmentarisk och dess viktigaste idédikter som ofullbordade.⁵ Inte ens ”Den nya Grottesången” har ”något positivt att komma med”. Den samtidigt publicerade romanen *Vapensmeden* beskrivs som ”inte helgjuten”, med sociala idéer som mest liknar hägringar.⁶ ”Viljan att tvinga verkligheten att gestalta sig efter drömmen saknades”.⁷ Rydberg kan inte sammanfoga sin rasade världsbild igen, och avhandlingens slutvinjett blir helt följdriktigt dikten ”Lukanos marterad”, tolkad som Rydbergs ”tragiska beaktelse” om sitt misslyckande som verklighetsomskapande kämpande poet.⁸

1954 publicerar Gösta Löwendahl den första avhandlingen om *Vapensmeden*.⁹ Eftersom Rydberg alltid betraktats just som idédiktare var Lindbergers dom över romanen allvarlig, och Löwendahl bygger, utan att någonsin nämna det, upp hela sitt verk som ett försök att visa att Lindberger hade fel. Först söker han visa att "Vapensmedens Viktor Rydberg" *hade* en sammanhängande tankebyggnad, och slutligen hävdar han att Rydberg också *gett gestalt* åt utopiska drömmar om framtidens samhälle, nämligen i den av stigmannahövdingen Slatte ledda fristat som placerats in i romanens småländska femtonhundratals.

Tesen att Slatteriket är den sene Rydbergs samhällsutopi slog rot; den vidarebefordrades utan invändningar av de flesta som anmälde avhandlingen,¹⁰ den bekräftades av Lindberger i hans Rydbergsavsnitt för *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (1956),¹¹ och den upprepas av Hans Granlid i hans Rydbergsbok från 1973 (*Vår dröm är frihet*).¹² Slutligen fungerar den – om än något modifierad – som ett viktigt element i Andreas Hedbergs avhandling *En strid för det som borde vara* (2012).¹³ Den enda som i vetenskapliga sammanhang invänt mot idén är Anna Lindén, i en uppsats från 2009 som annars behandlar apokalyptiska motiv i *Singoalla*.¹⁴

Avsikten med denna uppsats är att mer ingående pröva om det är befogat att beskriva romanens Slatterike som en samhällsutopi. Mer specifikt vill jag undersöka

- om det finns några belägg för att Rydberg skulle haft för *avsikt* att i *Vapensmeden* presentera ett utopiskt mönster för framtidens samhälle,
- om verket är *uppbyggt* och *utformat* på ett sådant sätt att det var naturligt för läsarna att uppfatta Slatteriket som en samhällsutopi,
- om de *egenskaper* som enligt Löwendahl och Hedberg karakteriserar utopin har stöd i romanens beskrivning av Slattebygden,
- om de *ideal* som utmärker utopin stämmer med de ideal som Rydberg för fram på andra ställen i verket och i andra samtida texter, samt
- om de *samtida läsarna* – representerade av pressens och kulturtidskrifternas recensenter – uppfattade avsnitten om Slatte och hans rike som relaterade till samhällsfrågor.

Utopibegreppet

Ordet utopi härstammar från Thomas Mores *Utopia* (1516), som beskriver ett fiktivt idealsamhälle beläget på en avlägsen ö; det har kommit att beteckna såväl drömda idealsamhällen som den litterära genre där sådana beskrivs. Ordet är bildat av grekiskans *ou* "icke" och *topoi* "plats" och betyder alltså "platsen ingenstans".

Peter Edgerly Firchow har skrivit att utopin skapas i skärningspunkten mellan "li-

terary imagination and social scientific imagination”. Utopin beskriver en *sambälleligt* ideal värld, och fokus måste därför ligga på hur den styrs och organiseras. ”Utopia may be a no place – that is, a fictional place – but it is always a no place with good government.”¹⁵ Jag kommer att ta stöd i detta synsätt när jag diskuterar om en viss text skall betraktas som en utopi eller inte. Det räcker inte med att den beskriver en plats utanför den vanliga verkligheten. Utopin måste också vara tecknad ur ett samhällsperspektiv, med öga för hur samhället ifråga *fungerar*.

Med tiden har ordet utopi visserligen kommit att användas i vidare bemärkelse; man kan t. ex. tala om tekniska, moraliska,¹⁶ religiösa och sexuella utopier. I denna uppsats används dock den klassiska betydelsen, den som förutsätts av Firchow och som ännu tas för given i *Nordisk familjeboks* första upplaga (1892).¹⁷ För tydlighetens skull använder jag i fortsättningen ofta orden ”samhällsutopi” för utopiska verk och ”idealsamhälle” för det som gestaltas i sådana. Avgränsningen bör inte medföra några problem, eftersom det är tydligt att Lindberger, Löwendahl och Hedberg använder ordet utopi i samma samhällsinriktade mening som jag.¹⁸

Vapensmeden: *en sammanfattning*

Vapensmeden utspelas, som undertiteln framhåller, under ”reformationstiden”, närmare bestämt i 1520-talets Småland. Huvudpersonen, mästare Gudmund, driver en blomstrande vapensmedja i Jönköping; dessutom är han, på fritiden, en skicklig målare i nära kontakt med konstnärliga och intellektuella strömningar på den europeiska kontinenten. Bokens huvudtema är konflikten mellan Gudmund och hans son, den lutheriske prästen Lars, vars religiösa fanatism kombineras med auktoritetstro, maktlystnad och total pietetslöshet. Lars vill inte bara reformera Jönköping och Sverige utan även sin far, vilket bland annat innebär att dennes konst skall underordnas propagandans krav och att allt som kan associeras med det förflutna och dess villfarelser skall bort. Den veke Gudmund kan inte stå upp mot sonen utan får gradvis se sitt hem och livsverk förstöras och ser till slut ingen annan utväg än att fly. Flykten för honom till den mystiske Slatte och hans fristad av fredlösa djupt inne i de småländska skogarna. Lars förföljer honom men besegras i en kraftmätning med Slatte, bestraffas för sina brott mot fadern och fädernas minnen, och väljer därefter att flytta utomlands och göra karriär i en organisation som bättre passar hans auktoritetsideal, nämligen den katolska kyrkan.

Vid sidan om Gudmund-Lars-konflikten finns ett bitema (kronologiskt sammanvävt med det förra) som bygger på historiska händelser, nämligen ”västgötaherrarnas” uppror mot Gustav Vasa 1529. Upprorsmännen försöker utnyttja folkets missnöje med skatter och kyrkliga reformer, men hindras av den vandrande harpolekaren Svante,

Gudmunds vän, som bearbetar allmogen med tal och visor, och av Slatte, som bidrar med väpnade maktdemonstrationer.

Att *Vapensmeden* var en skrift med budskap – liksom sin berömde föregångare *Den siste athenaren* – tog samtiden för givet. Karl Warburg sammanfattade i sin Rydbergsbiografi (1900) diskussionen dittills och gav en bild av romanen som allmänt kom att accepteras under de följande decennierna. Warburg påpekade att tendensen inte är riktad mot katolicism eller lutheranism utan är mer generell: mot fanatism, auktoritets-tro, intolerans och oförmåga att se något gott i ståndpunkter utanför sina egna. Mot detta sätter Rydberg *humanism* i sin tids mening: en kombination av bildning, skönhets-sinne, frihets- och människokärlek. Och liksom allt det författaren vänder sig mot får konkret gestalt i Lars, så ges de positiva idéerna kropp i de ideala gestalterna Gudmund och Svante. Båda får fungera som författarens språkrör, och som ett sådant kan man också uppfatta ”mäster Gudmunds akademi”, sällskapet Fritt ur hjärtat, med dess ideal av en öppen och grälfri diskussion.¹⁹

Warburg menar också att *Vapensmedens* tendens inte bara är tidlöst generell, utan även har en speciell måltavla i åttiotalets kulturradikalism, eller åtminstone dess dogmatiska, ”pietetslöst nedrivande” och ”skönhetsfientliga” sida. Han påpekar vidare att Rydberg använder Fritt ur hjärtats diskussioner för att lägga fram sina egna åsikter i dagsaktuella frågor – t. ex. om förhållandet mellan religion och vetenskap, eller om demokrati och fattigmans rättigheter.

Slatte nämns knappast alls i Warburgs artonsidiga genomgång, vilket kan vara ett tecken på att hans roll i verkets tendensstruktur inte är självklar. Klart är dock att han i verkets båda intrigteman fungerar som den goda sidans våldsresurs: han är den som ”sätter hårt mot hårt” och (skulle man kanske kunna extrapolera) därigenom ytterst möjliggör humanism, tolerans och fredlig samhällsutveckling.

Omedelbart synligt är däremot att Slattebygden har ”fornnordiska” drag – såväl vad gäller byggnads- och dräktskick som ”anda” – och att dess härskare är tecknad som en till människovärlden förflyttad asagud. Slatte har Odens attribut (det enda ögat, spjutet, korparna som sätter sig på hans axel och berättar nyheter), hans förnamn (Joulf) är ett av allfaderns många namn,²⁰ och han kallas öppet av allmogen för ”stigmans-Oden”.²¹ Han sägs också ha övernaturliga egenskaper och förmågor: han är ”urgammal” och har mer än mänsklig styrka, han ”vet allt” och har förmåga att se in i framtiden, och han kan styra andra genom att leda sina tankar in i deras själar.²² Slattebygden tycks inte tillhöra riktigt samma verklighet som resten av romanen; med en anakronistisk term skulle man kunna säga att den är ett stycke fantasy som transplanterats in i det historiska Småland, men som också ordentligt avlägsnas innan romanen är slut.

Utopitesen i Löwendahls och Hedbergs avhandlingar

Löwendahls avhandling inleds med ett kapitel om *Vapensmeden* som historisk roman. Men Rydbergs avsikt, säger Löwendahl, var inte i första hand att skriva en sådan. Boken ”hade bud till samtiden, ville räcka fram ideal åt den”.²³ Vilka bud eller ideal som avses meddelas inte – Löwendahl formulerar sällan teser explicit. Istället hänvisas till den löpande framställningen.²⁴ Hans utgångspunkter framgår dock av hur resten av avhandlingen organiserats. Lindberger hade hävdad att Rydbergs tankebyggnad rasat samman och att han därför inte längre kunde hålla upp några positiva ideal för samhällsutvecklingen. Löwendahl försöker däremot visa att den rydbergska tankebyggnaden fortfarande var intakt, såväl beträffande filosofi (kap. 2) och religion (kap. 3) som samhällsfrågor (kap. 4.1–4.2). Kapitel 4.3 diskuterar hur dessa samhällstankar skulle kunna realiseras i praktiken; utgångspunkten är samtalen i sällskapet Fritt ur hjärtat. Men, slutar Löwendahl, Rydberg var inte nöjd med att bara låta sina gestalter *tala* om en bättre värld. ”I sin romans diktade värld har han gett dem verklighet; det utopiska experiment, som de samtalande i Fritt ur hjärtat fantiserar om, realiseras längre fram i boken, i Slatte:s samhälle.”²⁵ Varefter avhandlingen avslutas med en beskrivning av detta samhälle i det 40-sidiga kapitlet 4.4, ”Fornnordisk utopi”.²⁶

Att utopin ifråga är en gestaltning av Rydbergs eget idealsamhälle följer ur resone-mangets gång, men sägs också uttryckligen i slutkapitlets inledning.²⁷ Avhandlingens uppbyggnad får dessutom utopin att framstå som kulmen på romanens ”bud till samtiden”, och de utopiska verk som dras fram som jämförelseobjekt – från Platon och More till Bellamy och Herzka – är av högsta dignitet.²⁸ Visserligen ges Rydbergs bidrag därvid den försiktiga etiketten ”utkast till utopi”, men det framstår mest som en gardering; någon diskussion om dess begränsningar förs i alla fall inte.²⁹

Hedberg ansluter till Löwendahls utopites, samtidigt som han både preciserar och modifierar den. En sammanfattning av hans bild skulle kunna se ut så här:

- Att *Vapensmeden* ideologiskt bör sättas in i en moderniseringskritisk tradition.³⁰
- Att *Vapensmeden* är ett utopiskt verk, i den meningen att det beskriver och/eller prövar ännu icke realiserade samhällsideal.³¹
- Att det utopiska temat introduceras i Fritt ur hjärtats utopidiskussion, att Slatte-avsnittet kan ses som en fortsättning på denna, samt att Slatte:s samhälle i huvudsak bygger på samma värderingar som sällskapets medlemmar hyllar.³²
- Att författaren velat i Slatteriket presentera ”sin egen utopiska stat”,³³
- men att det bara blir ett ”utkast till en utopi” eftersom han inte har några färdiga ideer och inte kan presentera ett ”övergripande samhällsprogram”.³⁴
- Att verket därför får karaktären av ett ”tankeexperiment”, där Slatterikets ”främ-

sta funktion är att tillhandahålla en miljö i vilken tänkbara samhällsprogram kan prövas och bedömas”.³⁵

- Att Slatteutopin innehållsmässigt kan karaktäriseras som en *pastoral idyll*, och att den direkta beskrivningen av denna idyll förstärks och kompletteras av ett *pastoralt kompositionsmonster*.³⁶

Utopitesen och författarens avsikter

Den 7.3.1892 skriver Rydberg till Mathilde Mann och ger henne tillstånd att översätta *Vapensmeden* till tyska. Dock vill han att hon ändrar undertiteln, som i den svenska upplagan lydde ”Hägringar från reformationstiden”; orsaken är den kritik som verket fått för bristande historietrohet.³⁷

Härmed gifver jag eder, högtärade fru Mann, rättighet att till tyska språket öfverflytta min berättelse ’Vapensmeden’. Titeln önskar jag förändrad till ’Vapensmeden. Fantasier på bakgrund af reformationstiden’. Jag har icke åsyftat att skrifva en ’historisk roman’ i vanlig mening, utan något annat och behöfligare.³⁸

Uttalandet används både av Löwendahl och Hedberg som en utgångspunkt för en diskussion om författarens intentioner.³⁹ Vad det ”behöfligare” är utsägs inte i brevet, men en ledtråd har hämtats från harpolekarens aftonbön i *Vapensmedens* andra kapitel, som bland annat innehåller en komprimerad poetik:

Så låt mig då [...] få nyttja sångens gåva för samma mål! Jag känner, att hon är af dig och ämnad till mer än jubel vid fröjdebägaren och vallmodoft för lidandet, ehuru hon äfven som sådan är en skänk ur din nåds rikedom. Lägg på mina läppar de ord, som främja mandom, heder, godhet hos mitt folk och låta evighetsbilder hägra på deras väg mot målet bakom årtusendena! Hvarför, om ej för det, gaf du syndiga människor en gåfva, som endast skogens skuldlöse sångare voro värdige?⁴⁰

Att Svante getts auktoritet att framföra författarens ståndpunkter uppfattades redan av samtiden,⁴¹ och bestyrks av Hedberg med hjälp av begrepp som ”dubbel fokalisation”.⁴² Ordet ”evighetsbilder” betyder ”ideal”, och slutsatsen att även Rydberg avsåg att lyfta fram ideal för läsarna ligger nära till hands, i synnerhet som ordet ”hägra” kan ses som en anspelning på undertiteln ”hägringar”. Att idealen skulle främja mod (”mandom”), heder och godhet har också allmänt accepterats.

Att harpolekarens diktarideal var författarens eget bestyrks också av att aftonbönens ord återklingar i det bidrag Rydberg skrev (mitt under arbetet med *Vapensmeden*) till det minnesalbum som överräcktes till Carl Snoilsky på dennes femtioårsdag 8.9.1891:

Af de skalder, filosofer och vetenskapsmän ett folk frambringar kan man bedöma dess själshelsa och rättighet att lefva.

Utan stora ansträngningar af ideal halt och utan sånger, som främja mandom, offervilighet, frihetskänsla, sanningskärlek och skönhetslängtan, är ett folk i nöd, äfven när dess lador stå fulla, och bortvändt från Gud, äfven när åhörarskarorna trängas i dess kyrkor.⁴³

Ytterligare information om Rydbergs intentioner finns i hans prosastycke ”I halfslummern”, skrivet i juli 1893 för tidskriften *Ord och Bild*.⁴⁴ Även här är utgångspunkten kritik mot *Vapensmeden*, närmare bestämt de klagomål som utifrån en åttiotalistisk litteratursyn framförts mot att dess gestalter var *typer* (eller med andra ord: gestaltade idéer) snarare än levande, individuella gestalter.⁴⁵ Rydberg försvarar sig först, halvt skämtsamt, med att man *måste* ”tänka i typer” för att över huvudtaget kunna föreställa sig andra människor, men blir sedan allvarligare och framhåller att det ”typiska” blir viktigare ju högre och idealare karaktärer man vill teckna. Och här utvecklar sig texten till en plädering för den idealistiska litteraturens existensrätt. Visst kan det vara nyttigt med realistiskt-pessimistiska skildringar som visar hur människors ideal (det som ”gör lifvet värt att lefva”) bryts ner i verklighetens värld. Men ännu viktigare är att visa fram gestalter som lyckas hålla på idealen och därigenom gå segrande ur livets strid. Visserligen är sådana gestalter sällsynta i verkliga livet; men det är dem vi måste ha som förebild. I synnerhet i en tid som nu, när ”undergång hotar oss genom moralisk feghet, s. k. realpolitik, borgerlig korruption och klassfiendskap”.⁴⁶

Enligt ”I halfslummern” är sålunda *Vapensmeden* skriven i avsikt att för läsarna visa fram höga och ideala karaktärer. Umgänget med sådana sägs också vara *välbehöfligt* – ett ord som känns igen från brevet till Mann – och antas kunna påminna läsarna om att det trots allt är *möjligt* att vinna segrar åt det goda i den kamp mellan olika motiv som ständigt pågår inom var och en av oss.⁴⁷

Detta är de uttalanden vi har från Rydberg om hans avsikter med *Vapensmeden*. De går att förena till en harmonisk enhet. De stämmer med slutsatsen att Rydberg velat hålla fram ideal för sin samtid. De pekar mot att han velat göra detta genom att presentera ideala gestalter för sina läsare, som förebilder, som hjälp i den egna moraliska kampen. Att han velat teckna några ideala samhällen sägs däremot ingenting om.

Formella argument för utopitesen

Löwendahl menar att *Vapensmedens* Slatteavsitt uppvisar flera genretypiska drag som överensstämmer med den klassiska utopins:

- Slattebygden ligger som andra utopiska samhällen avlägset, både i tid och rum, från verklighetens värld. Att ta sig dit är ansträngande och tidsödande.⁴⁸

- Slattes stat går slutligen under i strid: som utopi ”måste” den nämligen gå under.⁴⁹
- Att formulera en utopi är att ägna sig åt eskapism, det vill säga verklighetsflykt; Gudmund kommer till Slattes rike när han flyr från Lars; alltså kan hans flykt ses som en symbol för utopisk eskapism.⁵⁰

Det sista argumentet är svagt. Gudmund flyr inte från verkligheten, utan från sin brutale son. Inte heller är det självklart att utopister ägnar sig åt verklighetsflykt bara för att de söker visionära lösningar på sin tids sociala problem.

Liknar Slattesamhället de klassiska utopierna genom sin avlägsenhet ”i tid och rum”? I de senare är idealsamhället vanligen placerat på en för omvärlden okänd ö, eller (från och med framstegstankens genombrott i slutet av 1700-talet) i framtiden.⁵¹ Slattes rike ligger i Småland, enligt Löwendahls beräkningar i norra Sunnerbo härad.⁵² Vägen dit går förvisso genom djupa skogar (inte helt onaturligt med hänsyn till tiden och platsen) och kräver en tredagars resa till häst. Men helt isolerad och för omgivningen okänd är bygden inte. Gudmunds gesäll Fabbe har varit där flera gånger, bonden som bor på hitre sidan skogen kan lämna upplysningar och visa vägen⁵³, och bygdens invånare interagerar med sin omgivning och deltar på sitt burdusa sätt i Smålands politiska liv.⁵⁴

Däremot stämmer det att Slattebygden avviker från sin omgivning. Slattes samhälle av fredlösa är en fiktion med fantastiska drag. Utopier i Mores tradition är också fiktioner med fantastiska drag. Men härav följer inte automatiskt att Slattesamhället är en samhällsutopi. Det förekommer i ett verk som författaren karaktäriserade som en ”prosadikt”, och i dikten är fiktioner lika vanliga som skog i Småland.⁵⁵ Vidare har verket givits formen av en historisk roman: det utspelas i en historisk miljö, med historiska händelser och historiska personer. Så även om Rydberg via undertiteln försöker utöka utrymmet för fantasin, så måste han ta hänsyn till historieromanens genrekrav. Till dem hörde såväl historietrohet som historisk trovärdighet.⁵⁶ Att föra in fiktiva element gick an, men de borde inte strida mot allmänt kända fakta.⁵⁷ Att dikta in en fornnordiskt färgad fristat av fredlösa, under en ledare som samarbetar med landets kung och i hemlighet påverkar rikspolitiken, låg (som recensionerna visar) på gränsen till det tillåtna – även om man gömde den långt in i skogen. Att placera den ute vid stora landsvägen hade varit ännu mera svårsmält, liksom att låta den leva kvar efter romanens slut. Och detta oavsett vilket syfte författaren haft med fiktionen.

Hedberg övertar och utvidgar Löwendahls resonmang kring Slattearikets slut, som nu sägs inte bara bestyrka dess utopiska karaktär, utan även understryka Rydbergs tragiska pessimism inför samhällsutvecklingen.⁵⁸ Ungefär samma slutsats har dragits av Lindberger: ”att teckna bilden av idealets fortskridande förverkligande var inte längre möjligt för Rydbergs fantasi”.⁵⁹

Men Slatteriket går inte under som följd av en tragisk utveckling; det lever starkt och ohotat genom 26 av romanens 27 kapitel för att sedan snabbt monteras ner i epilogen. Undergången orsakas varken av egna brister eller av yttre övermakt utan av ren otur; de hastigt uppdykande fienderna (som bara har lös anknytning till romanens intrig) försvinner efteråt lika hastigt igen; de gestalter som i praktiken ”är” Slatteriket (Slatte själv och hans dotter Dagny) får i förväg förklara att de är lyckliga med det som varit och att man inte skall sörja deras död; och händelsen ges inga negativa följder utan smälter skarvlöst in i avslutningens försonande aftonrodnadsstämning.⁶⁰ Att själva undergångsscenen målas som ett mini-Ragnarök är sant, men det var nästan ofrånkomligt med tanke på den fornnordiska miljön.

Hedbergs viktigaste bidrag till de formalistiska utopiargumenten är att beskrivningen av Slatte-samhället följer ett ”pastoralt kompositionsmonster”, en term hämtad från Martin Kylhammars avhandling *Maskin och idyll* (1985).⁶¹ Hedberg hävdar att ”Slatte stat” är en ”utopi präglad av pastorala ideal”, och citerar Kylhammar som stöd för att pastorala ideal alltid är civilisationskritiska och att de uttrycker ett missnöje med ”en i överkultur urartad civilisation [...] här förstådd som ett samhälle byggt på den industriella storstadens grund och ett liv präglad av teknik och vetenskap”.⁶² Termen ”pastoralt kompositionsmonster” beskriver hos Kylhammar en textstruktur präglad av kontrastering. Den pastorala idyllen framställs därvid ”som en oas omgiven av hot. Mot det enkla och harmoniska livet i närheten av naturen ställs [...] det sofistikerade och komplicerade livet vid civilisationens front”.⁶³ Hedberg citerar orden om oas omgiven av hot och tillägger att ”Slattebygden ansätts av moderniseringens krafter”.⁶⁴ Rimligen borde det pastorala kompositionsmonstret då innebära att Slatte-samhället kontrasterades med något som läsarna kunde associera med överkultur, industrier, storstäder eller teknik. Någon sådan kontrastering påvisas dock inte.⁶⁵ Inte heller ställer Hedberg frågan varför Rydberg – om han haft några sådana ambitioner – valt att förlägga sin berättelse till 1500-talets Småland.

En fråga som varken Löwendahl eller Hedberg ställer är på vilka sätt Rydbergs verk *skiljer* sig från de andra utopier som nämns i deras texter. Den som vill visa fram och/eller diskutera ett idealsamhälle ägnar vanligen stort utrymme åt att *beskriva* detta samhälle, och att beskriva det just ur den *sambälleliga* aspekten: hur fungerar det, hur är det organiserat, hur lever, arbetar och samarbetar dess människor? I *Vapensmeden* ägnas ungefär tio av bokens 350 sidor åt att beskriva Slattebygden, varav stora delar går åt att beskriva den som plats snarare än som samhälle. Vi får se den genom Gudmunds ögon, när han når fram till sin fristad: en svensk landsbygd när den är som vackrast, i solnedgångsljus och till pinglet från de hemvändande djurens bjällror. Och vi får se den genom Lars ögon när han anländer till den ort där han skall straffas: en mörk, dimmig och hotfull plats där liken av avrättade missdådare dinglar från träden. I övrigt får

vi en tre meningar lång resumé av traktens utveckling (från vildmark till välbefolkad odlingsbygd på bara tjugofem år), vi får sju rader om dess militära organisation, och vi får en fyra sidor lång redogörelse av Slatte om hans styrelsemetoder.⁶⁶ Om arbete, ekonomi, socialt och personligt liv sägs ingenting. Inte heller får vi möta någon av bygdens invånare, förutom några vakter som fungerar som staffage när Lars straffas. De enda som ges namn, röst eller ansikte är Slatte själv och Dagny. Hedberg hänvisar (i annat sammanhang) till den holländska narratologen Mieke Bal, som har funnit att det författaren tycker är viktigt ofta får stort utrymme i texten.⁶⁷ Vilket isåfall borde tyda på att Rydberg, om han avsett att teckna ett utopiskt samhälle, i varje fall inte betraktat det som en viktig del av *Vapensmeden*.

Både Löwendahl och Hedberg anför vidare kompositionsrelaterade argument för utopihypotesen. I sällskapet Fritt ur hjärtat diskuteras just utopier, utgående från Thomas Mores nyss utgivna bok. Diskussionen, menar de, pekar fram mot en gestaltad utopi. Med Löwendahls ord: ”det utopiska experiment, som de samtalande i Fritt ur hjärtat fantiserar om, realiseras längre fram i boken, i Slattes samhälle.”⁶⁸ Hedberg menar att användningen av *Utopia* som intertext signalerar att Rydbergs verk i likhet med Mores skall läsas som ett samhällskritiskt verk som ”ifrågaställer en samtida verklighet genom att visa upp alternativa samhällsmodeller”.⁶⁹ Han menar också att Svantes inlägg i utopidiskussionen förbereder ”romanens kommande prövning” av ett utopiskt samhällsskick.⁷⁰

Emellertid slutar Fritt ur hjärtats diskussion på ett sätt som inte direkt bereder marken för utopiska idéer. Den präglas visserligen, i enlighet med sällskapets ideal, av nyfikenheten. Men slutet blir ändå att Svante – den gestalt som enligt Hedberg mest av alla auktoriserats att uttrycka författarens ståndpunkter – får lägga fram en övertygande kritik av hela tanken att med politiska medel bygga perfekta samhällen. Sådana ambitioner kolliderar oundvikligen med medborgarnas frihet, i verkligheten skulle idealsamhällena snabbt urarta till despotier.⁷¹ Lite senare kritiserar han, med hänvisning till Platons och Mores utopier, tanken på fåtalsvälden ledda av ”de visaste”. Hur skulle man hitta dem – de som själva anser sig kallade torde vara minst lämpliga av alla – och hur skulle man, om man nu lyckades hitta dem, förhindra att de precis som alla andra korrumberades av makten?⁷² Svante förordar ett demokratiskt styressätt, och hellre än ett samhälle av *Utopias* typ föredrar han ”en ej så noggrant inrättad samhällsmekanism. En sådan må gå ojämnt och förslösa kraft, men ger i vederlag personlig frihet”.⁷³ Och efter denna deklaration skisserar han sitt eget politiska program, som efter vad slutorden inskräper är reformatoriskt och ansluter till den utveckling som redan sker, under den regim som Svante aktivt stöder:

Jag önskar, att hvarje man hade sin egen torfva och vore självständig på den och där besörjde sin hushållning efter egen insikt;

jag önskar, att förståndsodlingen vore tillräckligt utbredd, för att de frie männen skulle inse vikten i så många fall af gemensamma ansträngningar såväl i fred som krig;

jag önskar att hvarje man hade vapen att värja sig med; ty vapenlös rätt varder städse förtrampad.

I få ord sagdt: jag vill ett allt fullkomligare statskicks *på den grundval, hvarpå Sveriges konung och folk nu börjat bygga.*⁷⁴ [Min kursivering.]

För mig framstår Svantes inlägg som i grunden utopikritiskt. Både Löwendahl och Hedberg menar dock att Slattestaten ansluter till och realiserar Svantes program.⁷⁵ Problemet med att den är en diktatur hanteras av Löwendahl genom att Slatte förklaras vara den förkroppsligade bondearistokraten, således en folkets man.⁷⁶ Hedberg å sin sida tonar ner Svantes utopikritik och får den att framstå som en retorisk fint: genom att gå utopiskeptiska läsare en bit till mötes vinner Rydberg deras förtroende och kan på så sätt senare sälja in sin egen.⁷⁷

Den föreställda Slatteutopins innehåll

Löwendahls utopiska Slatte-samhälle är präglad av en ”fornnordisk” anda, och dess innehåll kan sammanfattas så här:⁷⁸

- en ekonomi baserad på fria självägande bönder
- ett effektivt folkförsvar
- en förebildlig pedagogik
- en sträng moral
- ett modernt kvinnoideal
- ett ordnat kärleksliv med mycket unga äktenskap
- ett aktivt rasvårdsprogram
- en sund inställning till döden

Hos Hedberg beskrivs Slattebygden omväxlande som idealstat, alternativ samhällsmodell, utopi, pastoralt ideal och testmiljö för tankeexperiment. Den framställs också som kärnan i det motstånd mot modernitetens krafter som Rydberg antas ha velat formulera i romanen.⁷⁹ När Hedberg i ett slutkapitel summerar ”Rydbergs samhällsprogram”, hans ”vision för en god samhällsutveckling”, och dessutom beskriver programmet som en ”pastoral vision”, ligger det därför nära till hands att relatera det till Slatte-riket.⁸⁰ Emellertid görs ingen sådan koppling explicit. Hedberg diskuterar inte varifrån de olika delarna till programmet är hämtade. Inte heller sammanfattar han vilka visio-

ner eller ideal som Slattesamhället står för, eller vilka idéer som prövas i tankeexperimentet. En sådan sammanfattning tycks mig emellertid nödvändig för att Slattesamhällets karaktär av utopi eller tankeexperiment skall kunna bedömas. I min genomgång nedan har jag därför både försökt bestämma *var* i romanen det finns stöd för de olika inslagen, och om detta stöd är tillräckligt för att man skall kunna tala om ett program för framtidens samhälle. – Hedbergs sammanfattning av programmet omfattar följande punkter:

- en ekonomi baserad på själväggande bönder
- alla tilldelas egen jord genom ny- eller återuppodling
- industristatens skadliga arbetsdelning ersätts av alienationsbefriande självhushåll
- medborgare i samarbete
- folkbevärning och allmän värnplikt
- allmän rösträtt
- kvinnan delaktig i det privata och politiska livet
- fokus på barnens rättigheter och uppfostran
- en holistiskt inkluderande världsbild som även omfattar djur och växter
- respekt för traditionen

Både Löwendahl och Hedberg beskriver Slatteutopin som ett bondesamhälle med industrikritisk udd. Det är också denna aspekt som mest fångat andra forskares intresse. Lindberger karakteriserar ”Slattes självständiga bondesamhälle” som ”antiindustriellt”⁸¹, och Granlid talar om ”Slattes lyckligt motsättningsfria agrarsamhälle”.⁸² Och visst, det stämmer att Slattebygden har en agrar karaktär. Vid Gudmunds ankomst får vi genom hans ögon se fälten och den hemvändande boskapen, och när Slattes män konfiskerar en last med Gudmunds vapen så betalar de (som Löwendahl framhåller) med ull, skinn, vävnader, pälsverk, talg och honung.⁸³ Men något annat hade knappast varit att vänta, givet berättelsens plats och tid. Handlingen är placerad i Småland på 1500-talet, en utpräglad agrar ekonomi. Fiktionens Slattebygd är befolkat av fredlösa och andra som brutit med samhället och dragit till skogs; att deras område är framställt som en skogstrakt med produkter som hör till en sådan är naturligt. Ägoförhållanden och arbetsorganisation i Slattes rike berörs inte med ett ord; om de skiljer sig från förhållandena i resten av Småland får vi inte veta.⁸⁴ Hedberg betecknar Slattebygden som ett pastoralt ideal, men för att kunna tydligt framstå som ett sådant hade den behövt kontrasteras mot något urbant och industriellt. *Vapensmeden* innehåller ingen sådan kontrastering; dess enda stad (Jönköping) beskrivs lika kärleksfullt som Slattebygden, och det enda som liknar en industri är mästern Gudmunds välskötta smedja, som läggs ned av bokens skurk.

Något antindustriellt ideal kan alltså inte spåras i *Vapensmedens* bild av Slattebygden. Både Löwendahl och Hedberg har underbyggt sin argumentation på denna punkt genom att hänvisa till Svantes ord i Fritt ur hjärtat, att han önskar ett samhälle där ”var man hade sin egen torfva och vore självständig på den och där besörjde sin hushållning efter egen insikt”.⁸⁵ Härvid har man lagt tyngden på en bokstavlig tolkning av ordet ”torva” och bortsett från sammanhanget, nämligen att det som sägs är riktat mot socialistiska utopier där samhället äger alla produktionsmedel och styr medborgarnas liv och arbete i minsta detalj.⁸⁶ Vad Svante talar för är frihet, med tonvikten på *egen* (egen torva, egen insikt). Om någon motsvarande frihet existerar i Slattes rike får vi aldrig veta.

Av övriga punkter är den om försvaret helt riktig: Slattebygden *har* en effektiv krigsmakt, och denna är byggd enligt Rydbergska ideal, nämligen på ett milissystem som omfattar alla vapenföra män.⁸⁷ Men den militära kapaciteten nödvändiggörs både av det fiktiva samhällets bakgrund (ett samhälle av fredlösa måste kunna försvara sig) och av intrigens krav (eftersom Slatteriket fungerar som den goda sidans våldsresurs). Dessutom påpekar redan Löwendahl att även magister Lars får dela Rydbergs militära tankar, i anslutning till drömmar som minst av allt speglar författarens samhällsideal.⁸⁸

Flera av de övriga punkterna saknar anknytning till någon beskrivning av Slattebygden som ”samhälle”. I stället bygger de på en enda atypisk gestalt: Slattes dotter Dagny, hans enda kvarlevande barn. Att hövdingens arvtagerska görs delaktig i ”det politiska livet” (Hedberg) ter sig i den givna fiktiva situationen naturligt; att läsarna – vana vid åttitalets handfasta kvinnoaksdebatt – skulle uppfatta det som en programpunkt för framtidens samhälle är inte troligt.⁸⁹ Löwendahl driver linjen att Dagny representerar ”åttioalets moderna kvinnoideal”.⁹⁰ Jag håller med om första ledet i hans resonemang: Dagny *är* tecknad som en fornnordisk sköldmö – gissningsvis är hon modellerad på jakt- och idrotts gudinnan Skade, som enligt Ynglingasagan följde Oden under en vistelse i människornas värld.⁹¹ Fortsättningen är mindre övertygande – Löwendahl menar att åttioalets kvinnoideal skapades av Björnson och Ibsen på just fornnordisk grund, men lyckas varken visa några typiska åttitalsdrag hos Dagny eller göra troligt att *Rydberg* fann sin idealkvinna i detta decennium.

Även Löwendahls punkt om kärlekslivet bygger på Dagny, mer specifikt på den relation med Svantes son Gunnar som beskrivs i kapitlet ”Ung kärlek”.⁹² Löwendahl hävdar att Rydberg här velat framställa ett samhälleligt ideal för äktenskap, men blundar för det speciella i situationen. Kapitelrubrikens kärlek involverar tre personer. Gudmunds dotter Margit (17 år) är förälskad i den androgyna Dagny. Dagny (17 år, men beskriven som mognare än så) är däremot kär i det tolvåriga barnet Gunnar. Kär ”som i en karl”, det vill säga erotiskt attraherad. Hon har, utan att fråga Gunnar, bestämt att de skall gifta sig när han växt upp.⁹³ Till dess skall hon behårt kontrollera sin passion

och sublimeras den i pedagogik. Förhållandet beskrivs inte som typiskt för Slattebygd; tvärtom säger Dagny att känslorna för Gunnar är hennes största hemlighet och att hon är ”trälinna under en kärlek, som få kvinnor begripa och ingen gillar”.⁹⁴

Till en del har Löwendahl ändå rätt: kärleksparet Dagny-Gunnar *har* en koppling till utopiska tankar om mycket tidiga äktenskap som Rydberg framfört i brev till Jenny Rossander 1876–77.⁹⁵ Tanken är att de unga männen härigenom skall räddas från dåligheter. Om någon åldersskillnad mellan kontrahenterna är det inte tal, däremot hänvisas till kvinnans snabbare mognad och allmänt större sedlighet. Brevet blev först kända genom Warburgs biografi, där det sägs att dess tankar ”omsattes poetiskt” i *Väpensmeden*.⁹⁶ Resultatet av denna omvandling till litteratur torde visserligen ha färg av författarens drömmar, men de var knappast igenkännbara som inlägg i en samhällsfråga. De samtida recensenter som (utan tillgång till breven) tar upp den okonventionella kärlekshistorien associerar heller inte i denna riktning. Snarare ger de stöd åt hypotesen att den blev acceptabel just för att den placerats i en sagomiljö *utan* kopplingar till aktuell verklighet.⁹⁷

Löwendahls tredje punkt, pedagogiken, bygger på det utbildningsprogram som Dagny i detta sammanhang skisserar för Gunnar. I korthet: han skall läras allt hon kan och allt han behöver, med hjälp av alla tillgängliga resurser.⁹⁸ Återigen handlar det om en mycket speciell insats, fostrandet av den blivande maken till hövdingens dotter. Om undervisningen av Slatte undersåtar får vi ingenting veta. När det är sagt kan man ändå hålla med om att Dagnys läroplan i grova drag följer Rydbergska ideal: allsidighet, blandning av praktiskt och teoretiskt, och stor vikt vid inte bara intellektuell utan också konstnärlig och fysisk fostran. På den mer konkreta nivån är det däremot det fiktiva samhällets krav som gäller (”föra svärd och spjut så konstigt att de afleda hugg och stöt, skjuta med pil och kolf, rida öfver grafvar och gärdesgårdar”), och Löwendahls försök att här hitta författarens åsikt i den aktuella frågan om latinundervisningen är knappast övertygande.⁹⁹

Den lugna inställningen till döden är återigen bara knuten till Dagny och Slatte, och den står knappast utan samband med deras förmåga att kunna se in i framtiden.¹⁰⁰ Vad gäller Slattebornas höga moral finns det däremot bättre stöd; när Gudmund på vägen till Slatteborg oroar sig för vad som kan hända honom och hans dotter i händerna på fredlösa lugnas han med att nejden ifråga är fullständigt säker; ”stigarna där äro tryggare för hederligt folk än Jönköpings gator”.¹⁰¹ Ordningen kan också på ett naturligt sätt sättas i samband med Slatte drakoniska bestraffningsmetoder. Rashygien, slutligen, kommer att behandlas längre fram.

Av de punkter som ingår i Hedbergs sammanfattning har försvaret och kvinnans roll redan berörts. De tre första torde alla i huvudsak bygga på Svantes ord om den egna torvan;¹⁰² den andra tar även stöd i den ovan nämnda passusen om Slattebygdens

snabba utveckling. Den fjärde punkten bygger på Svantes program, där han önskar att medborgarna nådde en sådan bildningsnivå att de själva förstod poängen med att samarbeta i krig och fred. Om civilt samarbete i Slattebygden får vi inget höra, däremot om militärt – men inte om det bygger på bildning och frivillighet. Rösträtten hör helt och hållet hemma i Fritt ur hjärtats diskussioner; självhärskaren Slatte har knappast utsetts genom allmänna val. Läger Slatte-samhället särskild vikt vid barnens rätt och fostran? Exemplet är isåfall åter bara Dagnys plan för Gunnar, om man nu inte skall räkna Slatte's måttlighetsrekommendationer beträffande dödandet av nyfödda (se nedan). Beträffande djurens rättigheter har vi mer på fötterna: Slatte *har* fridlyst alla oskadliga djur i sitt rike, och han straffar djurplågarare strängt.¹⁰³ Och i den sista punkten, respekten för traditionen, hamnar vi mitt i Slattebygdens kärna; dess hövding framstår stundom närmast som en inkarnation av fäderna och deras arv.¹⁰⁴

Sammantaget menar jag att innehållet i Löwendahls utopi och Hedbergs pastorala vision har måttligt stöd i romanens beskrivning av Slattebygden. Minst lika viktigt är att de mest påfallande dragen i Slatte's rike *inte* tagits med. Ett är extremvåldet. Slatte har inlett sitt samhällsbygge med att döda en tredjedel av dess invånare, och han upprätthåller det genom att hänga dem för småsaker ("galgen är hans teriak mot allt ont").¹⁰⁵ Ett annat är bristen på rättssäkerhet i vanlig mening. Slatte tillämpar inte bara drakoniska straffsatser utan dömer också efter såväl skriven lag som "samvetlag", det vill säga efter sina egna moraliska preferenser. Ett ovanligt drag i hans rättssystem är vidare att det inte är begränsat till det egna territoriet; Slatte har nämligen i hemlighet stiftat en "hovrätt för Småland" med sig själv som ende ledamot. Med andra ord: han tillämpar "lynchlagen i vidsträckt omfång".¹⁰⁶ Varken Löwendahl eller Hedberg konfronterar frågan om dessa inslag skall uppfattas som element i ett skisserat idealsamhälle.¹⁰⁷

Ett annat karakteristiskt drag i Slatte's samhälle är dess ledare. Ledarfrågan är, som Svante påpekar, central i alla utopidiskussioner. Hur hittar man de goda, visa och mot maktens frestelser immuna ledare som behövs? Harpolekaren misströstar, som vi sett, om möjligheten att lösa detta problem. Skulle lösningen då vara så enkel som att kalla in en asagud? Slatte kan inte särskiljas från sitt rike, dess styrelse bygger på de mer-än-mänskliga förmågor som författaren utrustat honom med – vore inte stigmans-Oden allvis skulle rättvisan i hans domar vara en chimär. Är detta en rimlig strategi för att föra fram eller pröva ideer om framtidens samhälle? Inte heller denna fråga berörs av Löwendahl och Hedberg.

Däremot tar Löwendahl upp det egendomliga i att Rydberg inte berör religionen i "Slatte's ideala samhälle".¹⁰⁸ Och det är ju onekligen anmärkningsvärt, med tanke på att Rydberg i en rad andra skrifter från denna tid för fram kristusidealet och kristusläran som kärnan i svaren på tidens problem – t. ex. i "Om Buddha återvände" (1888),

”Grubblaren” (1890), skoltalen från Djursholm (1894) och ”Den hvita rasens framtid” (1895).¹⁰⁹ En förklaring, menar Löwendahl, skulle kunna vara Slattebygdens fornnordiska färgton: ”Ett närmare fixerande av den religiösa ståndpunkten hos Slattebygdens människor kunde lätt ha blivit ödesdigert för fiktionen”. Men varför skulle Rydberg, om han nu ville presentera sitt idealsamhälle, överhuvudtaget placera det i en omgivning som inte bara var uppenbart *hednisk* utan som dessutom styrdes efter principer som var rakt motsatta kristuslärans barmhärtighetsideal?

Sammanhörande med denna fråga är den om värderingarna. Löwendahl hävdar att Slattebygdens rike är en realisering av den utopi som man i sällskapet Fritt ur hjärtat bara fantiserat om och att ”harpolekarens sociala program” där blivit verklighet.¹¹⁰ Hedberg instämmer i huvudsak,¹¹¹ och menar också att Slattebygdens statsbildning är skapad ”med utgångspunkt i flera av de värderingar som präglar Gudmund och hans hjälpare”.¹¹² Lite längre fram hävdar han att Slattebygdens upprätthåller ”samma värderingar” som Gudmund och de andra medlemmarna av Fritt ur hjärtat, men att han gör det ”på ett annat plan”, något som kräver ett visst bejakande av en historisk utveckling (”linearitet”) och en ”viss omvärdering av bekanta ideal”.¹¹³ Vad detta innebär i praktiken förklaras inte. Den traditionella uppfattningen är att Gudmund och Svante är Rydbergs språkrör i en plädering för tolerans och humanitet; den obesvarade frågan är hur detta går ihop med Slattebygdens nolltoleranta styre.

Men om man inte betraktar Slattebygdens rike som en realiserad utopi, utan istället, som Hedberg föreslår, som ett testmiljö för prövning av nya samhällsidéer? Problemet är bara att någon sådan prövning knappast sker. Eftersom Slattebygden inte beskrivs och gestaltas ur ett samhällsperspektiv kan heller inte konsekvenserna av några idéer bedömas. Det enda som kan beskrivas som en prövning är Slattebygdens nästan-monolog om sina styresmetoder,¹¹⁴ och den enda nya samhällsidé som därvid prövas är rasygienien – läran om hur man förbättrar människan genom biologisk förädling.¹¹⁵

Doktor Hærens recept

Slattebygdens vill inte att barn med dåliga egenskaper skall växa upp och fördärva hans nybygge. Frågan om han därvid tillämpar förfädernas metod – att sätta ut barnen i skogen – förblir oklar; när Gudmund pressar honom försvarar han sig ilsket men otydligt.¹¹⁶ En annan lösning framstår däremot som mindre kontroversiell:

Likaledes bör ett samhälle skyddas mot fortplantandet av ärftliga sjukdomar och mot ärftlig lust för lättja och lantstrykarelif. Han sade sig känna skyddsmedlen och använda dem, men hvilka de voro nämnde han icke, och de som drabbats af dem hade förstått att tåga.¹¹⁷

För att få veta mer om medlen måste man – som Löwendahl och Hedberg har utrett¹¹⁸ – gå till broschyren *Om fattigdoms-eländet och dess botande*: några nyare synpunkter och förslag av en provinsialläkare (1891). Broschyrens anonyme författare – Strängnäs-läkaren Mortimer Hærén (1835–1899) – oroas av den stora och växande gruppen av ”proletärer”, människor som saknar viljan och förmågan att försörja sig. Orsaken antas ligga i ärftliga anlag. Fattighjälp leder bara till att de förökar sig snabbare, de dugliga tyngs ner och förkvävs, arten degenererar, samhället går under. Släktet kan bara räddas om ”den ohämmade alstringen av proletärämnen” hejdas. I första hand genom att man bara tillåter dugliga och friska att gifta sig. Men det räcker inte, man måste också ta till den yttersta åtgärden: förinta fortplantningsförmågan hos dem som bär på skadliga anlag. Och kastration är ju inte bara ofarligt utan kan också minska brottslighet och underlätta social anpassning. Författaren erkänner att förslaget kan verka utopiskt men pekar på de hägrande vinsterna: med felfria människor skulle det ideala samhället bli möjligt.¹¹⁹

Hæréns degenerationsoro och socialdarwinistiska tankefigurer var, som Hedberg påpekar, tidstypiska – även om slutsatserna var ovanligt radikala. *Aftonbladets* recension 11.6.1891 är också i stort sett positiv, även om innehållet i doktors recept förtogs.¹²⁰

Hærén, som hade kulturella intressen men kände sig isolerad i småstadsmiljön, hade träffat Rydberg 1887 och sedan (utan större framgång) försökt hålla brevkontakt.¹²¹ Dagen efter recensionen skickar han ett exemplar av skriften – plus ett långt följbrev – till Rydberg, vars ”upplysta bedömning” och ”gillande” är det han mest av allt vill ha.¹²²

Rydberg, som befinner sig mitt i arbetet med *Vapensmeden*, svarar inte. Inte heller två följande brev besvaras.¹²³ I juli 1892 försöker Hærén ta kontakt med Rydberg under ett Stockholmsbesök, men avvisas med beskedet att professorn är upptagen. Hemkommen lastar han ur sig sin besvikelse i ett långt klagobrev, där han tar upp både boken som Rydberg aldrig tackat för och breven som han aldrig besvarar – upptagen som han säkert är av ”snillrik korrespondens” med andar på sin *egen* nivå.¹²⁴

Och nu får han äntligen svar, i ett brev som försöker gottgöra den behandling han utsatts för. Taktiken är densamma som Rydberg använde 1887 när han en hel sommar duckat för inbjudningar till doktors hus: han beskriver hur trevligt mötet skulle varit om det hade blivit av.¹²⁵

Då hade jag också fått tillfälle att muntligen tacka dig för ditt utmärkta inlägg i den sociala frågan. En tacksägelse på afstånd har du nog läst mellan raderna i ”Vapensmeden”. Där är det du, som talar från Slattes läppar till en allmänhet, inom hvilken väl endast få ha lust att köpa och förmåga att läsa grundliga afhandlingar i sociologi.¹²⁶

I vilken grad dessa ord styrts av vardagssociala hänsyn är svårt att bedöma.¹²⁷ Klart är i alla fall att Rydberg fogat in Hæréns tankar i sin roman. Enligt Löwendahls analys hade arbetet med denna påbörjats i april eller maj, och den 10 juni hade det kommit så långt att Rydberg kunde skicka in fyra visor ur den kommande berättelsen till *Svensk tidskrift*. Själva manuskriptet tycks då ännu inte ha påbörjats, men grundplanen och de viktigaste gestalterna bör ha varit klara.¹²⁸

Slattebygden har alltså knappast *skapats* för att testa Hæréns förslag; snarare har det placerats där i efterhand, kanske för att det passade in i ortens anda.¹²⁹ Vidare kan man konstatera att den prövning som sker av förslaget inte är *gestaltande*; vi ges ingen bild av dess implementering och effekter i ett samhälle. Den ”lokala” prövningen är i huvudsak *narrativ* – kastreringspolitiken läggs fram (i beslöjad form) av en gestalt som tillhör bokens goda sida, och den ”kommenteras” genom att bokens hjälte (Gudmund) får rysa och genom att berättaren etiketterar Slatte’s åsikter som ”egendomliga”.¹³⁰ Någon *diskursiv* prövning förekommer inte här, men däremot tidigare i romanen, där liknande frågor diskuterats i sällskapet Fritt ur hjärtat. Kontexten är upptäckten av ”Nya världen” och möjligheten att där skapa en verkligt ny värld utan den gamlas brister. Som medel föreslås ett positivt urval av nybyggarna och deras intellektuella bagage, vilket ger franciskanermunken Matthias tillfälle att lägga fram ett viktigt argument mot tanken att selektera fram det perfekta samhället: nämligen att alla människor bär ondskans frön inom sig.¹³¹

Som Hedberg påpekar leder ”prövningen” av rashygien inte till något klart resultat.¹³² Detta är väl också förklaringen till att han, efter att ha behandlat frågan i detalj, väljer att *inte* inkludera den i ”Rydbergs vision för en god samhällsutveckling”.

I denna (enda) samhällsfråga kan man alltså säga att Slattebygden har fungerat som en miljö för prövning av nya idéer. Man skulle också kunna uttrycka det så att Slatteborg här får fungera som en filial till det diskuterande sällskapet Fritt ur hjärtat, där Hæréns förslag kan läggas fram av en röst som passar bättre än någon av de ordinarie ledamöternas. Samtidigt tror jag inte att man skall utesluta möjligheten att kastreringsmotivet befunnits passa in i romanen även av andra skäl än idémässiga.

Sammanfattning och samtida bedömningar

Sammanfattningsvis menar jag:

- Att det inte finns något stöd i Rydbergs egna uttalanden för att han i *Vapensmeden* velat visa fram ett idealsamhälle.
- Att de formrelaterade skäl som Löwendahl och Hedberg anför för att Slatteavsnittet bör läsas som en utopi inte är övertygande.

- Att romanens Slattebygd överhuvudtaget endast i mycket liten grad är beskriven som ett samhälle och ur ett samhällsperspektiv.
- Att de utopier och visionära program som Löwendahl och Hedberg extraherar ur *Vapensmeden* har begränsat stöd i texten, att det stöd som finns ofta är hämtat från andra områden än Slattebygden, och att de samhällsdrag som *kan* hänföras till denna åtminstone till en del kan motiveras av fiktionens krav.
- Att de mest påfallande dragen i Slattebygdens personligt utövade våldsrätt, bygger på ett ethos som strider mot de kristna och humanistiska värderingarna hos de gestalter som i romanen tydligast auktoriseras som författarens språkrör, och även mot de ideal som Rydberg åberopar i andra texter från samma tid.
- Att Slattebygdens samhälle är oskiljbart från sin grundare, och att denne tecknas på ett så sagoaktigt sätt att läsaren torde haft svårt att relatera honom till aktuell samhällsdebatt.

Både Löwendahl och Hedberg utgår från att *Vapensmeden* skrevs med en avsikt att påverka läsarna, och att det är rimligt att analysera verket med denna utgångspunkt. Jag har inte sett någon anledning att här ifrågasätta detta. Däremot kan jag inte finna att det finns stöd för tesen att Rydberg i *Vapensmedens* Slattebygd avsett att teckna eller skissa ett framtida idealsamhälle, eller att han i någon större omfattning använt den för att pröva idéer till ett sådant.

Men: en sådan sentida bedömning blir förstås alltid osäker. Författarens påverkansmedel är anpassade till en bestämd historisk kontext; de på en gång förutsätter och aktiverar bestämda litterära och kulturella referensramar.¹³³ Närmar man sig ett mer än hundraårigt verk är risken stor för anakronistiska tolkningar, blinda fläckar och rena missförstånd.

Så vad göra? Ett naturligt korrektiv är att jämföra sin egen läsning med samtida bedömningar. I fallet *Vapensmeden* är vi väl tillgodosedda med sådana: det finns åtminstone 14 längre recensioner av den svenska upplagan i dagspressen och fem i de tyngre kulturtidskrifterna.¹³⁴

Tidning	Tecken	Signatur/författare ¹³⁵
<i>Aftonbladet</i> 26.11.1891	7600	G-g N. (Georg Nordensvan)
<i>Göteborgs-Posten</i> 28.11.1891 (B)	8600	A. K. (Axel Krook)
<i>Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning</i> 28.11.1891 (A)	13900	K. W-g (Karl Warburg)
<i>Stockholms Dagblad</i> 29.11.1891 (E)	7700	osign.
Östergötlands Dagblad 30.11.1891	10600	Sn (Axel V. Södergren) ¹³⁶
<i>Svenska Dagbladet</i> 3.12.1891	7400	Hj. Sdg. (Hjalmar Sandberg) ¹³⁷
<i>Smålands Allehanda</i> 4.12.1891	4700	osign.
<i>Sydsvenska Dagbladet Snällposten</i> 5.12.1891	17700	-pt- (Hans-Emil Larsson)
<i>Morgonbladet</i> 9.12.1891	4000	osign. (Volter E. Lidfors) ¹³⁸
<i>Karlstad-Tidningen</i> 12.12.1891	5000	osign. (Gustaf Fröding?) ¹³⁹
<i>Dagens Nyheter</i> 16.12.1891	4000*	osign. (Gustaf af Geijerstam?) ¹⁴⁰
<i>Hufvudstadsbladet</i> 17.12.1891	4200	O—o
<i>Nya Dagligt Allehanda</i> 19.12.1891 (B)	11900*	osign. ¹⁴¹
<i>Vårt Land</i> 22.12.1891	7500*	osign. (Carl David af Wirsén) ¹⁴²
Tidskrift		
<i>Svensk Tidskrift</i> 1892:1 s. 17–25	22200*	Edvard Alkman
<i>Ord och Bild</i> 1892:2 s. 91–94	18400*	Oscar Levertin
<i>Dagny</i> 1892:3 s. 70–78	22100*	Fredrik Vetterlund
<i>Nordisk Tidskrift</i> 1892:5 s. 351–364	29400	Ernst Beckman
<i>Finsk Tidskrift</i> 1893:1 s. 21–28	16000	Georg Granfelt

* = tillsammans med *Dikter. Andra samlingen*

Som synes finns flera av tidens mest kända kritiker representerade. Ernst Beckman (1850–1924) hör kanske inte till dem, men hans långa uppsats i *Nordisk Tidskrift* har ändå ett särskilt intresse, eftersom den antagligen är skriven med hjälp av hans vän och granne på Djursholm, Viktor Rydberg.¹⁴³

Både Löwendahl och Hedberg har plockat fram recensionerna och även ställt frågor till dem. Löwendahl har undersökt hur man bedömde *Vapensmeden* som historisk roman,¹⁴⁴ medan Hedberg dels har gjort en allmän genomgång som fokuserar på utta-

landen om verkets litterära kvaliteter, dels – i samband med behandlingen av rasbiologin – har undersökt om någon recensent uttryckt reservationer mot ”de hærénska idéerna”.¹⁴⁵ Däremot har ingen av dem använt recensionerna till någon bredare prövning av sina egna teser. Hur uppfattade de samtida bedömarna Slatte och Slattebygden? Har de kopplat samman dem med utopier och samhällsvisioner?

Av de nitton listade recensionerna nämner sexton Slatte eller Slattebygden.¹⁴⁶ I fjorton av dessa poängteras det fantastiska och sagoaktiga hos Slattegestalten och i det avsnitt av boken som utspelas i hans värld.¹⁴⁷ En del är tjusade av detta, andra uttrycker mer eller mindre sträng kritik för bristande realism.¹⁴⁸

Åtta tar upp kopplingarna till det fornnordiska och hedniska förflutna. *Svenska Dagbladet* menar att Slatte och Dagny ger uttryck för ”det heroiska elementet i en fornnordisk livsåskådning”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* att Slatte är ”den kvarlevande Oden” och inkarnationen av ”den okristnade svenska folkanden”, och *Karlstads-tidningen* att han är en ”gengångare från hedenhös”. Enligt Beckman är han en ”gengångare från asatrons dagar” och ”personifikationen av den hårda, men storslagna hedendom, som ännu dolde sig i obygderna”, och Granfelt antar att det är ”den ännu långt senare spökande folksägnera om Oden som lämnat Rydberg stoffet till denna sagans jättestalt”.¹⁴⁹

Så gott som alla recensenterna fokuserar på Slatte själv; bara tre (Larsson, Beckman och Granfelt) nämner överhuvudtaget det *samhälle* han styr. Larsson och Beckman tar upp den i sammanhanget viktiga detaljen att det handlar om ett samhälle av *fredlösa*, ett samhälle utanför lagen. Ingen av dem uppfattar Slatteriket som ett ideal för sam- och framtid. Granfelt kallar det visserligen för ett ”sällsamt mönstersamhälle”, men kopplar det inte till Rydbergiska ideal, utan sätter det i relation till kampen mellan ”det gamla, som var dömdt att försvinna, och det nya, som engång för alla skall fram.” Även Larsson och Beckman förlägger Slatte-samhällets värderingar till det förflutna; Beckman menar att Slatte's hårda hedendom bildar en effektfullt kontrasterande bakgrund ”mot vilken reformationens och humanismens tankar teckna sig”.

Vare sig det är samhället eller dess ledare som nämns så är det Slatte's *rättsskipning* som uppmärksammas; inte mindre än tolv recenser kommenterar den.¹⁵⁰ Nästan alla fångar på något sätt upp den dubbelhet som ligger i att denna rättsskipning framstår som befogad inom fiktionens värld, samtidigt som den bryter mot föreställningar om lag och rätt i verklighetens. *Aftonbladet* talar om ”våldsam rättvisa”, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* om ”ett slags ideell lynchjustis” och *Morgonbladet* säger att Slatte skapar omutlig rättvisa ”på sitt eget vis”. *Nya Dagligt Allehanda* skriver att han är ”den högre rättfärdighetens lagskipare på sidan om vanlig laglig ordning”, medan *Stockholms Dagblad* och *Svenska Dagbladet* båda tycks mena att Slatte ”skenbart” framstår som en våldsvärkare men att våldet legitimeras av att han står på kungens sida. Larsson i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* understryker den sociala sidan av

saken: ”för orättfärdiga fogdar och frälsemän vida ikring är han en skräck; deras plundrade skatter återtager han åt folket och dem själva låter han hänga”. Två recensioner tar direkt upp klyftan mellan Slatte rätt och kristna värderingar. Larsson uttrycker det så, att Slatte ”representerar en förkristen rättvisa, som håller för säkrast att utrota istället för att försöka upprätta det onda”, medan *Karlstads-tidningen* säger att Slatte bestraffar det onda ”i enlighet med den Rydbergska etikens lagar, men utan den mildhet som är andra sidan av samma etik.” Beckman är angelägen om att grunda Slatte metoder i de speciella fiktiva förutsättningarna och att framhålla att han också visade ”barmhärtighet mot de svage”. Vinklarna är alltså många, men ingen av recensenterna knyter an till någon diskussion om rättssystemets utformning i verklighetens samhälle.

Rättsskipningen är den enda ”samhällsfråga” som recensionerna tar upp i anslutning till Slattebygden. Slatte rashygieniska program nämns inte alls, utom inbakat i Larsons ord att han ”med järnhård stränghet [...] utrotat allt som kan hindra [sitt samhälles] utveckling i god riktning”. Ingen har heller kopplat Slatte tankar till någon aktuell debatt. Frågan är hur mycket man överhuvudtaget uppfattat av hans dunkla antydningar; läsarna av dr Hæréns broschyr var nog inte många, och *Aftonbladets* recension gav inte tillräckligt med information för att man skulle kunna relatera den till *Vapensmeden*.¹⁵¹

Att Slatte-samhället skulle utgöra en antiindustriell agrarutopi har inte fallit någon in. Wirsén i *Vårt Land* fäster visserligen vår blick på det täcka jordbrukslandskap som möter Gudmund vid ankomsten, men bara för att poängtera hur bra det blir när Rydberg för en gångs skull inte fantiserar utan tecknar efter modell; ”hela taflan har en osviklig sanningsprägel”.

Inte heller de samtida bedömare har alltså uppfattat Slatte rike som en gestaltning av Rydbergs idealsamhälle, eller som en testarena för ett sådant. Däremot har nästan alla uppfattat tydliga markörer som motverkar en sådan tolkning, markörer som pekar bort från det ”verkliga” i riktning mot saga och myt. Några poängterade också att Slatte-samhällets ethos stred mot de kristna ideal som Rydberg i andra sammanhang predikade. Alla som överhuvudtaget berör frågan om hur Slatte-samhället skall tolkas riktar gissningarna mot förflutet, hedniskt och fornnordiskt håll. Sammantaget ligger man ganska nära Lindéns bedömning: ”Långt mer sannolikt [än utopitesen] är att Rydberg i Slattestaten avsett att avbilda ett fornnordiskt kosmos, som tagit historisk gestalt i Smålandsskogarna.”¹⁵²

Slutord

Slatteutopins historia kan sägas börja med Lindbergers avhandling. *Vapensmeden* behandlas visserligen bara kortfattat, men tillräckligt för att den skall falla under samma

dom som resten av nittiotalsdiktningen. Enligt tesen kräver Prometeustanken utopier, och detta driver Lindberger till att leta efter *försök* till gestaltning av sådana. Vägen går via Svantes inlägg i Fritt ur hjärtats utopidiskussion, som citeras med utelämnande av utopikritiken. Därefter utnämns Svantes reformistiska trepunktsprogram till en ”liberal utopi”, sedan förklaras (med hänvisning till en femton år gammal anteckning) att denna utopi måste ta formen av en ”fri bondekultur på en grund som liknar den antika stadsrepubliken”, och slutligen fastslås att Slatte hövdingadöme ”tydligt [är] av Rydberg menat som en skiss av hur själva grunden till en dylik samhällsform skulle te sig”.¹⁵³ I vilken mening Slatte riket skulle vara liberalt eller likna en antik stadsrepublik förklaras inte; hela resonemanget klaras av på mindre än en sida.

Formuleringen ”tydligt [...] menat” signalerar att Rydberg enligt Lindbergers åsikt inte har lyckats i sin antagna föresats. ”Slatte bondesamhälle [...] är så fantastiskt och ligger 1800-talets sociala frågor så fjärran, att troligen ingen läsare då boken kom ut sammanställde det med dessa. Det hela hade för Rydberg själv utseende av en hägring”.¹⁵⁴ Lindberger ser alltså själv att Slatteavsnittet är skrivet så att ”troligen ingen läsare” uppfattade det som en samhällsutopi, men det får honom inte att ifrågasätta sin tes. Istället ser han den bekräftad: misslyckandet ligger hos författaren.

Att Löwendahl ville revidera Lindbergers negativa bild av sitt avhandlingsobjekt var naturligt. En tänkbar linje hade varit att ifrågasätta den från grunden. Att Rydberg formulerar en viss diktarroll i texter från 1859 och 1877 utesluter inte andra målsättningar 1891, och en diktare *kan* tänkas bidra till samhällsdebatten på andra sätt än med utopiska modeller och sprickfria tankesystem. Men Löwendahl väljer, som vi sett, den andra vägen: att acceptera Lindbergers problemformulering, men att visa att Rydberg *hade* lyckats uppfylla de krav som följde av denna. Var den i sammanhanget nödvändiga utopin kunde återfinnas hade Lindberger redan pekat ur – Slatte riket var ju en ”skiss” till en sådan. Vad Löwendahl gör är att fylla skissen med innehåll.

När Lindberger skriver Rydbergsavsnittet till *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (1956) kan han därför utan svårighet införliva Löwendahls resultat i sin egen bild. Skissen erkänns nu som en genomförd social utopi, men det är fortfarande en *misslyckad* utopi, vars undergång bekräftar att *Vapensmeden* inte är någon ”sammanhängande idéroman”.¹⁵⁵ Inte heller marxisten Hans Granlid finner någon anledning att ifrågasätta Löwendahls bild. Den rekonstruerade utopin framstår visserligen som ”besynnerligt primitiv”, men det visar bara den borgerliga liberalismens begränsning i en tid av skärpta sociala motsättningar.¹⁵⁶ Även här är det misslyckandets tankefigur som får skylta över de egendomligheter som tesen genererar.

I texten från 1956 skriver Lindberger att Slatte bondesamhälle är ”den sista manifestationen av den sociala utopi, som Rydberg i olika former drömt om genom hela sin diktning”. Orden måste tolkas så att Rydberg under hela sitt författarskap försökt ge-

stalta samhällsutopier. Lindbergers avhandling visar förvisso att Rydberg ville bidra till att förändra världen, och att hans drömmar om framtidens värld ofta formulerades i utopiska – i betydelsen visionära – termer. Men den visar *inte* att Rydbergs fokus låg på det sociala eller att han ville förändra världen genom att gestalta utopiska samhällen. Den diskuterar överhuvudtaget inte närmare *vad* Rydberg vill åstadkomma, eller *hur*: den koncentrerar sig istället på att reda ut historien om idéerna bakom. Likväl slutar avhandlingen med att döma ut Rydbergs senare diktning för att den inte uppfyller sin antagna målsättning. En målsättning vars samhällsfokus formuleras klart i den nyss citerade texten men som i själva avhandlingen snarare tas för given.

Samtidigt observerar Lindberger på flera ställen det nära sambandet mellan Rydbergs historiesyn, människosyn och religiösa tänkande. ”Det historiska framåtskridandet”, skriver han i samband med Kantaten, ”tänker sig Rydberg försiggå genom gudsbelätets allt högre utveckling inom allt fler människosjälar”.¹⁵⁷ ”Gudsbeläet” är den oförgångliga och gudomliga delen av människosjälen, sätet för samvete och ideal; det finns hos alla som en gradvis realiserbar potential. I en sådan världsbild kan vägen framåt tänkas gå via bättre människor snarare än via bättre samhällen. Och en diktare kan bidra till utvecklingen genom att presentera ideala och förebildliga gestalter.

En sådan målsättning passar ihop med den ovan beskrivna bilden av Rydbergs avsikt med *Vapensmeden*. Den låter sig också inpassas i den ideologiska huvudkonflikten i Rydbergs tänkande alltifrån 1870-talet: den mellan idealism och materialism. Föreställningen att människan är styrd av samhälleliga strukturer är materialistisk; föreställningen att hon är fri att tänka och handla är idealistisk. Att fokusera på moral och förebildliga gestalter är en idealistisk strategi, att fokusera på samhällen och modeller är en materialistisk. Under 1900-talet kom emellertid materialistiska synsätt alltmer att betraktas som självklara; kanske har något av denna självklarhet smugit sig in och påverkat Lindbergers tolkning.

Att se Slatte och Dagny som förebildliga gestalter, som bärare av vissa ideal (t.ex. sanningskärlek, stridbarhet och ”omutlig rättskänsla”), tycks mig i vilket fall vara fruktbarare än att se Slattebygden som Rydbergs samhällsutopi. I ett sådant synsätt är det uppenbart att Slatte och Dagny *kompletterar* romanens övriga gestalter, och att de som ideal är sekundära till Svante och Gudmund. Det blir också lättare att härbärgera olika slags ideal – en samling förebilder behöver ju inte uppvisa samma motsägelsefrihet som ritningarna till ett idealsamhälle. Dessutom får man en naturlig förklaring till att Slattebygden tecknats som ett ”fornnordiskt kosmos”, nämligen att de egenskaper som Slatte och Dagny uppbar av Rydberg associerades med den fornnordiska tankevärld han vistats så länge i under sina mytologiska studier.

NOTER

- 1 Hans Granlid, *Nya grepp i Rydbergs lyrik*, Stockholm 1973, s. 86.
- 2 Örjan Lindberger, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, diss. Stockholm 1938, s. 1.
- 3 Lindberger 1938, s. 2.
- 4 Lindberger 1938, s. 189–262.
- 5 Viktor Rydberg, *Dikter. Andra samlingen*, Stockholm 1891.
- 6 Viktor Rydberg, *Vapensmeden. (Hägringar från reformationstiden)*. Stockholm 1891. Citeras nedan som VS.
- 7 Bedömningen av andra diktsamlingen och *Vapensmeden*: Lindberger 1938, s. 263 f.
- 8 Lindberger 1938, s. 311 ff.
- 9 Gösta Löwendahl, *Vapensmedens Viktor Rydberg*, diss. Lund 1954. Citeras i fortsättningen som Löwendahl.
- 10 *Samlarens* årsbibliografi för 1954 förtecknar femton recensioner av avhandlingen; av dem har jag läst tio. Slatteutopin tas (utan invändningar) upp av Helmer Lång i *Skånska Dagbladet* (25.4), Carl Fehrman i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (11.5), Bertil Romberg i *Kvällsposten* (12.6), Sven Stolpe i *Aftonbladet* (17.6), Elof Ehnmark i *Uppsala Nya Tidning* (17.6), Sven Rinman i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (10.8) och Herman Kihlman i *Ny Tid* (23.9). Den tas inte upp av Olle Holmberg i *Dagens Nyheter* (19.5), Sonja Ohlon i *Göteborgs-Posten* (26.5) eller Holger Ahlenius i *Bonniers Litterära Magasin* 23, 1954, s. 492–493.
- 11 Örjan Lindberger, ”Viktor Rydberg”, i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Tredje delen*, Stockholm 1956, s. 536–538.
- 12 Hans Granlid, *Vår dröm är frihet. En Viktor Rydbergbok*, Stockholm 1973, s. 39 f.
- 13 Andreas Hedberg, *En strid för det som borde vara. Viktor Rydberg som moderniseringskritiker 1891–1895*, (diss. Uppsala) Möklinta 2012. Citeras i fortsättningen som Hedberg.
- 14 Anna Lindén, ”Singoalla som historisk apokalyps”, i *Kulturbjälten. Viktor Rydbergs humanism*, Birgitta Svensson och Birthe Sjöberg, red., Stockholm 2009, s. 105–118; här: s. 112 f. – Jag ifrågasatte också utopitesen i ett föredrag inför Viktor Rydbergsällskapet 2005. Föredraget (som noteras av Hedberg på s. 139) saknar vetenskaplig apparat och har bara publicerats på min hemsida (<http://vrsidor.se/PDF/Haeren.pdf>). Jag ser inte längre dess resonemang som hållbart; det bygger på ett ”privat” inslag i *Vapensmeden* som jag visserligen tror finns där, men som inte är det primära.
- 15 Peter Edgerly Firchow, *Modern Utopian Fiction: From H G Wells to Iris Murdoch*, Washington 2007, s. xi.
- 16 Begreppet moralisk utopi, så som det definieras av Inga Sanner i *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*, Stockholm 1995, skulle antagligen vara en bättre ingång till Rydbergs tänkande än Lindbergers och Löwendahls samhällsutopi. Här finns dock inte plats att följa det spåret.
- 17 *Nordisk familjebok*, band 16, Stockholm 1892, uppslagsordet ”Utopi”.
- 18 Både *Nordisk familjebok* och *Nationalencyklopedin* (band 19, Stockholm 1996, uppslagsordet ”utopi”) använder ”idealstat” som synonym till utopi. Jag föredrar dock det något vi-

- dare ”idealsamhälle”. I socialistiska utopier som Mores är ”stat” och ”samhälle” i praktiken samma sak, men det gäller inte nödvändigtvis de utopier som behandlas här.
- 19 Karl Warburg, *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning*, II, Stockholm 1900, s. 692 ff.
- 20 Joulf är dessutom, enligt Orvar Odds saga, ett namn som Oden använt just vid besök i Götalands skogstrakter. Se Viktor Rydberg, *Om hjältesagan å Rökstenen*, Stockholm 1893, s. 45. – Rydberg använde huvuddelen av 1880-talet åt mytologiska studier, och romanen innehåller en hel del ”blinkningar” av detta slag.
- 21 Slatte:s karaktär av Odengestalt behandlas ingående i Lindén 2009, s. 112 f.
- 22 Om Slatte främst VS kapitel 21, där vi först får honom beskriven (s. 310) och sedan själva möter honom (s. 317 ff). Uppgifterna om siarförmågan (s. 334, 342 f., 360 f.) och förmågan att leda sina tankar in i andras sinnen (s. 339) kommer från en trovärdig källa, Slatte:s dotter Dagny (som delar siarförmågan). Författaren markerar visserligen formellt distans till de övernaturliga inslagen och talar om allmogens vidskepelse och ”orimliga föreställningar”, men låter samtidigt romanen bekräfta dessa föreställningar; i dess praktik verkar faktiskt Slatte ”veta allt”, och hans och dotterns spådomar slår in.
- 23 Löwendahl s. 11 och (citatet) s. 75.
- 24 Löwendahl s. 75.
- 25 Löwendahl, s. 327.
- 26 Löwendahl, s. 327–368. Rubriken finns bara i innehållsförteckningen (s. 5).
- 27 Löwendahl, s. 327 (”forma ett samhälle efter sina egna ideal”).
- 28 Ibid.
- 29 Ibid.
- 30 Hedberg, s. 24 f.
- 31 Hedberg, s. 134.
- 32 Kopplingen mellan Fritt ur hjärtats diskussion och Slatte:s samhälle: Hedberg, s. 111, 132 och 133 f. Samma eller i stort sett samma värderingar: s. 132. Att dessa värderingar – eller åtminstone Svantes och Gudmunds – även är berättarens: s. 146.
- 33 Hedberg, s. 112. Jfr också s. 100 f (”Slatte:s fria bondestat” som exempel på hur Rydberg för fram egna ideal).
- 34 Hedberg, s. 125, 133 f.
- 35 Hedberg, s. 131, kombinerat med s. 125 och 133 f.
- 36 Att Slatte:riket är en pastoral idyll hävdas först på s. 125, utvecklas i kapitlet ”Pastoral komposition och utopi”, s. 130 ff, och sammanfattas på s. 134 (”Slatte:s stat är [...] en utopi präglad av pastorala ideal”).
- 37 Om kritiken se Löwendahl s. 68 ff.
- 38 En avskrift av brevet finns i Kungliga bibliotekets Rydbergssamling, L.40:155.
- 39 Löwendahl, s. 11 och 75; Hedberg, s. 74.
- 40 VS, s. 12. Löwendahl återoppar dessa ord på s. 75, Hedberg på s. 97.
- 41 Om harpolekaren som Rydbergs språkrör se t. ex. Warburg 1900, II, s. 698 ff. Fyra recensioner av *Vapensmeden* anförde aftonbönens poetik som giltig även för Rydbergs roman (Georg Nordensvan i *Aftonbladet* 26.11.1891, Hans-Emil Larsson i *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 5.12.1891, Oscar Levertin i *Ord och Bild* 1892:2 s. 92 och Ernst Beckman i *Nord-*

isk Tidskrift 1892:5 s. 352).

- 42 Hedberg, s. 98.
- 43 Rydbergs hälsning, varav detta är senare halvan, finns återgiven i *Viktor Rydbergs Brev*, Emil Haverman, red., III, Stockholm 1926, s. 179. Av de egenskaper som dikten här sägs bära främja kan de fyra första relateras till aftonbönen. Om ”skönhetslängtan” säger där-
emot Svante ingenting, kanske för att denna egenskap i *Vapensmeden* främst förläggs till Gudmund.
- 44 Viktor Rydberg, ”I halfslummern”, *Ord och Bild*, 1893:7, s. 302–307. Omtryckt med titeln ”I halfslummer” i Viktor Rydberg, *Varia*, Stockholm 1894, s. 121–130.
- 45 Se Löwendahl, s. 73 ff. Att ”I halfslummern” var ett svar på kritik av *Vapensmeden* från en åttiotalistisk ståndpunkt har påpekats av Olle Holmberg (”Viktor Rydberg och August Strindberg”, *Samlaren*, N.F. 16, 1935, s. 1–56, här: s. 38f). Holmberg menar också att problemställningen individuellt versus typiskt förts in i den svenska diskussionen genom Strindbergs manifest ”Om realism” (*Ur dagens krönika*, 2(1882):2, s. 100–107). I Rydbergs uppsats framträder oviljan mot Strindberg i gliringar mot ”herr **”.
- 46 Hedberg (s. 75 f.) har enligt min mening missuppfattat detta stycke. Efter att Rydberg varnat för de negativa följderna om realismens herravälde skulle leda till att ideala karaktärer försvann ur litteraturen, så skjuter han (enligt min läsning) in ett stycke där han (enligt ett klassiskt retoriskt mönster) ger ett halvt erkännande av motsidans förtjänster:

”Må skalder och romanförfattare öfvervägande skildra, huru i striden det, som ger vårt liv värde, oftast dukar under. Så är det ju i verkligheten, och skildringen kan varda välgörande, om över densamma lägges färgtonen som tillkommer den: humorns eller sorgens eller harmens. Men plats bör lämnas äfven åt de ädlare och kraftigare karaktärerna. Det synes mig, att denna påminneslse ej är opåkallad i en tid, då undergång hotar oss genom moralisk feighet, s. k. realpolitik, borgerlig korruption och klassfiendskap. Om någonsin, kräfras nu siare, hvilkas ord dallra af ett *sursum corda* så starkt, att det griper våra ynglingars hjärtan[...]”.

Rydberg framhåller alltså dels att han inte vill åt realismen i sig (han vill bara ha en plats åt idealismen *också*), dels att realistiska skildringar *kan* vara nyttiga, förutsatt att de håller sig inom vissa gränser. Därefter (efter det viktiga ordet ”Men”) återknyter han till sin tidigare argumentation med en slutkläm där ideala förebilder framförda av ”siare” framställs som nödvändigare än någonsin.

Hedberg uppfattar emellertid de två första meningarna av det ovan citerade avsnittet som en ”uppmaning till samtidens författare” och menar att de ”rymmer ett litterärt program som *Vapensmeden* förverkligar”. Den pessimistiska realismen tolkas alltså inte som en motbild till Rydbergs idealism, utan som en del av hans eget program. Tvetydigheten i ordet ”öfvervägande” torde här ha spelat in; det jag tolkar som ett lägeskonstaterande (den öfvervägande delen av samtidens litteratur följer den realistiska linjen) tolkas av Hedberg som en bör-sats (all litteratur bör öfvervägande göra det). Även Rydberg tycks ha observerat oklarheten; i alla fall stryker han ordet ”öfvervägande” när han följande år trycker om uppsatsen i *Varia* (den nya formuleringen ”Må skalder och romanförfattare skildra [...]” på s. 129).

- 47 "Välbehöfligt": Rydberg, "I halfslummern", 1893, s. 306.
- 48 Löwendahl, s. 328.
- 49 Löwendahl, s. 67.
- 50 Löwendahl, s. 327.
- 51 Fátima Vieira, "The concept of Utopia", i *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, Gregory Claeys, utg., Cambridge 2010, s. 3–27, här: s. 9f.
- 52 Löwendahl, s. 67.
- 53 VS, s. 263f.
- 54 Se t.ex. VS s. 269 och 287.
- 55 "Prosadikt": i undertiteln till romanens danska upplaga, *Vaabensmedden. Fantasier paa baggrund af reformationstiden. Et prosadigt*, København 1892.
- 56 Se Torsten Pettersson, "En omöjlig genres livskraft. Den historiska romanens funktioner", i dens. *Dolda principer. Kultur- och litteraturteoretiska studier*, Lund 2002, s. 173–186, och där anförd litteratur.
- 57 Walter Scott, genrens grundare, brukade försöka lösa konflikten mellan historiens och romanens krav genom att använda fiktiva eller mindre kända huvudpersoner utanför makens centrum, medan de historiska huvudfigurerna bara uppträder som bifigurer i romanen. Se Erik Lindström, *Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850*, diss. Göteborg 1925, s. 38 f.
- 58 Hedberg, s. 142.
- 59 Lindberger 1956, s. 537. – Lindberger tycks ha glömt att ett liknande nybyggarsamhälle av fredlösa krossas under långt mer upprörande former redan i *Den siste athenaren* (1859).
- 60 VS, s. 329 ff. – "Hastigt uppdykande fiender": Rydberg låter Slatte riket gå under i de föga kända oroligheter som drabbade Småland 1538, ett förspel till Dackeupproret tre år senare (för den historiska bakgrunden se Löwendahl s. 66 f). Anknytningen till den tidigare intrigen ordnas genom att Nils Dacke får göra ett kort besök i romanen och förklara sin sympati med dess uppror 1529 (VS, s. 305f). Till upprorsmännen sluter sig Lars Gudmundsson, som därvid får utlopp för sin hämndlust mot Slatte, men det innebär inte att romanens lösning i konflikten mellan Gudmund och Lars rubbas – Gudmund får fortsatt leva i frid, medan Lars fortsätter sin bana nere i Europa. – "Ingen sorg": se även VS s. 341f.
- 61 Martin Kylhammar, *Maskin och idyll. Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam*, Linköping 1985. Begreppet "pastorala ideal" presenteras på s. 10 ff., "pastoralt kompositionsmönster" på s. 21 ff. Det pastorala kompositionsmönstret tas upp i Hedberg, s. 130 ff.
- 62 Hedberg s. 134. Citatet hämtat från Kylhammar 1985, s. 13.
- 63 Kylhammar 1985, s. 23.
- 64 Hedberg, s. 131.
- 65 Däremot anføres (s. 134) att Rydberg i *andra* texter kontrasterat miljöer motsvarande *Väprensmedens* "pastorala ideal" mot "industrialism och urbanisering".
- 66 VS, s. 267–270 (Gudmunds ankomst, introduktion); 313–324 (Lars ankomst, fokuserat på äventyrshandlingen, bild av bebyggelsen på s. 317), s. 350–353 (Slatte berättar). Fragmentarisk information kan även inhämtas på s. 33 (hängningar), 36 (vapen och jordbrukspro-

- duker), 263 (säkerhet), 310 (Slatte), 312 (djurskydd), 335 (giftermålsålder), 339 (straff för oanständiga visor), 379 f. (militär organisation).
- 67 Hedberg, s. 114 f.
- 68 Löwendahl, s. 327.
- 69 Hedberg, s. 110. Att Rydbergs modell utgörs av hans ”egen utopiska stat – Slattes rike” klargörs på s. 111.
- 70 Hedberg, s. 133.
- 71 VS, s. 153f.
- 72 VS, s. 156ff. – Platon: ”en grekisk filosof”, s. 156; det verk som avses är *Staten*.
- 73 VS, s. 154.
- 74 Ibid.
- 75 Löwendahl, s. 332; Hedberg, s. 133.
- 76 Löwendahl, s. 301 f.
- 77 Hedberg, s. 110 f. och (förberedande) s. 101.
- 78 Slatteutopin beskrivs i kapitel 4.4, ”Fornnordisk utopi” (s. 327–368). Punktningen är min men stämmer någorlunda med de underrubriker som ges i innehållsförteckningen på s. 5 f. Jag har hoppat över dräkter och byggnadsskick eftersom de främst är en del av lokalfärgen.
- 79 Hedberg, s. 123–130. Romanen som motståndshandling: s. 75 och 82.
- 80 Hedberg, s. 145 f.
- 81 Lindberger 1956, s. 536.
- 82 Granlid, *Vår dröm är frihet*, 1973, s. 39.
- 83 VS, s. 36; anfört som bevis på Slattebygdens agrarutopiska karaktär av Löwendahl på s. 332 (noten).
- 84 Något som lyser igenom i Löwendahls formuleringar: Slattebygden är ”så vitt man kan se” ett rent bondesamhälle (s. 322); den egna torvans princip ”tycks” där vara genomförd (s. 301).
- 85 VS s. 154, Löwendahl s. 301 och 332, Hedberg s. 133.
- 86 Kopplingen mellan Svantes ord och samtida socialistiska utopier behandlas av Löwendahl på s. 290 ff.
- 87 Löwendahl tar upp försvarsfrågan på s. 332 ff, Hedberg på s. 133 och 145.
- 88 VS, s. 281f.
- 89 Hedberg talar (s. 146) om kvinnans delaktighet ”i det privata och politiska livet”, men att kvinnan skulle spela en roll i det *privata* var nog de flesta 1800-talstänkare eniga om.
- 90 Löwendahl, s. 342 ff.
- 91 Dagny modellerad på Skade: se beskrivningen av den senare i Viktor Rydberg, *Sagan om svärdet*, Höganäs 1993 (1882), s. 77. Att Skade följde Oden under hans vistelse i Manheim står i Ynglingasagans åttonde kapitel (se Snorre Sturlasson, *Nordiska kungasagor. 1. Från Ynglingasagan till Olav Trygvasons saga*. Stockholm 1991, s. 31). Det nämns också i Rydberg, *Fädernas gudasaga*, s. 237 (uppslagsdelen). Fast Skade är förstås inte Odens dotter, utan hans älskarinna
- 92 VS, s. 328ff. Löwendahls diskussion: s. 345 ff.

- 93 VS, s. 335. Löwendahl (s. 345 f.) ser här uttryck för en modern kärlekssyn med jämställda parter.
- 94 VS, s. 360.
- 95 *Viktor Rydbergs brev*, II, s. 184 ff. och 207ff.
- 96 Warburg 1900, II, s. 706.
- 97 *Dagens nyheter* 16.12.1891, Karl Warburg i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 28.11.1891, Fredrik Vetterlund i *Dagny* 1892:3 s. 70–78 och Ernst Beckman i *Nordisk tidskrift* 1892:5 s. 351–364. Beckman liknar Dagnys och Gunnars kärlekshistoria vid ”en underbar, vemodig visa”; DN:s recensent associerar till ”en medeltida folkvisa” och Warburg finner historien ”utomordentligt oskuldsfull”. Vetterlund noterar däremot (med full sympati) Rydbergs fascination för gossekroppens skönhet.
- 98 VS, s. 336ff. Löwendahls analys s. 335 ff.
- 99 Löwendahl (s. 340 ff) gör en poäng av Dagny inte inkluderar latin i sitt undervisningsprogram, trots att det i *Vapensmeden* (s. 337) framhålls att Gunnar redan fått lära det på annat sätt.
- 100 Löwendahl, s. 362ff.
- 101 VS, s. 263.
- 102 Hedberg uppfattar Svantes program som realiserat i Slattebygden (s. 133), men jag kan inte finna något direkt stöd i romanen för att var man där har ”sin egen torva” eller ”själv besörjer sin hushållning”.
- 103 VS, s. 312, 324. – *Växternas* inkluderande i en holistisk världsbild har inget stöd i avsnittet om Slatte-riket; kanske är det Gudmunds omsorg om sitt vårdträd som avses.
- 104 ”En sak var underlig. Medan Slatte annars aldrig talade om sig själf, hände det, att han liksom förblandade sig med någon af sina förfäder. På tal om minnesmärken, som han visste vara resta af dem, sade han en gång: ’den runsten jag reste på Kortebo’, och en annan gång: ’den runsten jag reste i Rök.’ VS, s. 354.
- 105 Citatet från VS, s. 270. Lindén påpekar (Lindén 2009, s. 112) att förkärleken för hamprepet är naturlig för Oden, ”de hängdas och hängningsritens gud”, som en gång själv blivit hängd, till offer åt sig själv.
- 106 VS, s. 353.
- 107 Hedberg nämner inte massdödandet. Löwendahl ägnar det en bisats på s. 331 och en skämtsam formulering på s. 332.
- 108 Löwendahl, s. 340.
- 109 Viktor Rydberg, ”Till inledning”, i Edwin Arnold, *Asiens ljus eller Den stora försakelsen. Dikt*, Stockholm 1888, s. vii–xxxiv (omtryckt som ”Om Buddha återvände” i Viktor Rydberg, *Varia*, 1894, s. 3–21, och i senare verk); Viktor Rydberg, ”Grubblaren”, i *Album för litteratur och konst*, Stockholm 1890, s. 22–28 (omtryckt i Rydberg, *Dikter. Andra samlingen*, 1891); Viktor Rydberg, ”Tal vid vårterminens avslutning i Djursholms samskola 1894”, i: Rydberg, *Varia*, 1894, s. 342–347; Viktor Rydberg, ”Den hvita rasens framtid”, i: Benjamin Kidd, *Den sociala utvecklingen*, Stockholm 1895, s. iii–xxxvi, här: s. xxxv–xxxvi. Se också ”Den nya Grottesången” (Rydberg, *Dikter. Andra samlingen*, 1891), i vars efterskrift kristusläran sätts upp som motbild till den ”praktiska materialism” som driver grottekvaren.

- 110 Löwendahl s. 327 (realiserad utopi) och 332 (Svantes program).
- 111 Hedberg, s. 133.
- 112 Hedberg, s. 125.
- 113 Hedberg, s. 132; för en diskussion av begreppet ”linearitet” se s. 128f.
- 114 Hedberg skriver (s. 131) att det är just i här som ”romanens roll som tankeexperiment blir särskilt tydlig”.
- 115 Om rashygien se *Nationalencyklopedin*, band 6, Stockholm 1991, uppslagsordet ”eugenik”.
- 116 Oklarheten kan bero på ändringar som Rydberg förde in vid korrekturläsningen, kanske i avsikt att mildra Slatte’s hårdhet. Före ändringarna fanns enligt Slatte *inga* barn av vanartiga föräldrar i hans rike, men efteråt fanns ”inte *många*”, eftersom Rydberg lagt till ett par rader om att man bör ”gå varsamt tillväga och akta på vissa tecken hos barnet; ty det händer någon gång, att till en fördärvad släkt kommer en barnasjäl, som är bestämd till släktens återupprättelse” (VS, s. 351; korrekturet i Nordiska muséets arkiv, 135/1947). Det låter ju fint, men Rydberg verkar i hastigheten ha missat att en sådan granskning inte går ihop med Hærén’s preventiva metod utan kräver barnamord i efterhand. – Ändringarna uppmärksammades först av Andreas Nyblom i hans recension av Hedbergs avhandling (*Samlaren*, 133, 2012, s. 329).
- 117 VS, s. 351.
- 118 Löwendahl s. 357 ff, Hedberg s. 134 ff.
- 119 [Mortimer Hærén], *Fattigdomseländet och dess botande*, Stockholm 1891, s. 3–32. Om idealsamhället s. 13, om kastration som lösning: s. 31 f. Sterilisering diskuteras inte som alternativ; den första vasektomin på människa genomfördes först 1899.
- 120 *Fattigdomseländet* uppmärksammas även i *Socialdemokraten* 1.7.1891, där Knut Wicksell säger både broschyren och *Aftonbladets* recension. Wicksell drar också fram det ”skandalösa” innehållet i Hærén’s förslag och påpekar att det, ”om det mot förmodan väckte någon allmänna genklang”, nog skulle vara ganska farligt för samhällsfreden.
- 121 I Kungliga bibliotekets Rydbergssamling (L.40:160) finns 21 brev från Hærén till Rydberg 1887–1895. I andra riktningen tycks tre ha gått: två kring en orealiserad visit 1887 (tryckta i *Viktor Rydbergs brev*, III, s. 52ff) samt det nedan citerade från 1892.
- 122 Brev Hærén till Rydberg 12.6.1891.
- 123 Brev Hærén till Rydberg 28.12.1891 och 24.6.1892.
- 124 Brev Hærén till Rydberg 19.7.1892.
- 125 1887: se dikten ”Till Hærén” i *Viktor Rydbergs brev*, III, s. 53ff och s. 171 (kommentarer).
- 126 Brevet, som är daterat 8.8.1892, finns på Viktor Rydbergmuseet i Jönköping.
- 127 Hedberg (s. 136) ser slutorden som en programförklaring om olika litteraturtypers värde för åsiktsspridning, jag ser dem snarare som Rydbergs ursäkt för att han inte gett Hærén den önskade och marknadsföringsmässigt viktiga bedömningen.
- 128 Om dateringen av *Vapensmeden* se Löwendahl s. 379ff.
- 129 Slatte’samhällets ålder (25 år) är ju också i kortaste laget för en test av rashygienens effekter.
- 130 VS, s. 350 ff.
- 131 VS, s. 149.
- 132 Hedberg, s. 139.

- 133 Jfr Beata Agrell, ”Litteraturens historia – och litteraritetens. Ett problem i 40 års svensk litteraturvetenskap”, *Norsk litteraturvetenskaplig tidskrift* 2001:2 s.101–109, här: s. 106f.
- 134 ”Längre recensioner”: jag har dragit gränsen vid 2000 tecken. I de fall recensionen tar upp både *Vapensmeden* och *Dikter. Andra samlingen* (som kom i handeln 16.12) har jag räknat hela texten. – Teckensiffrorna avrundade till hundratal.
- 135 Upplösningen av signaturerna har gjorts med hjälp av Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur, I–III*, Stockholm 1895–1902 och [Fredrik Braune], *Anteckningar om abbreviations-signaturer i svensk litteratur*, Stockholm 1893.
- 136 Se under Lundstedts uppslag för *Östergötlands Dagblad* (där Södergren 1891 var redaktör) och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (där han var anställd 1878–83).
- 137 Hedberg (s. 224) attribuerar felaktigt till Hjalmar Söderberg, som enligt Lundstedt inte började skriva i *Svenska Dagbladet* förrän 1897.
- 138 Recensionen finns i Rydbergs klippssamling (Kungliga Biblioteket, L.40:142:7), med författarnamnet tillfört med blyerts. Lidforss var tidningens redaktör och skrev även litteraturkritik, enligt Karl Warburgs artikel om honom i *Nordisk familjebok*, andra upplagan, band 16, Stockholm 1912.
- 139 ”Sannolikt av Fröding” enligt Ingvald Rosenblad och Jan Szczepanski, *Gustaf Frödings bibliografi. Bd I, Karlstad* 1978, s. 30 f.
- 140 Attribuerad av Löwendahl (s. 70), troligen med stöd av ett brev från Geijerstam till Rydberg, skrivet på tidningens brevpapper och avsänt dagen efter att recensionen publicerades, med tack för det personliga exemplaret av *Vapensmeden* (Kungliga biblioteket, L.40:160). Geijerstam var enligt *Svenskt biografiskt lexikon* anställd på Dagens Nyheter 1891–1893.
- 141 Löwendahl attribuerar (s. 69) utan motivering till J. A. Runström men noterar samtidigt att recensionens stränga krav på realism inte går ihop med dennes vanliga linje. Runströms signatur (J. A. R-m) finns bara under två av de 41 litteraturrecensionerna i *Nya Dagligt Allehanda* under december 1891 (18.12 och 21.12).
- 142 Recensionen attribuerad till Wirsén av Löwendahl (s. 71), säkerligen med rätta – Wirsén ”var” vid denna tid *Vårt Lands* litteraturkritiker, och recensionens ”förstulna giftighet” (Löwendahl) förklaras av konflikten mellan honom och Rydberg i Svenska akademien (se *Per Rydén, Den framgångsrike förloraren. En värderingsbiografi över Carl David af Wirsén*, Stockholm 2010, s. 498 ff).
- 143 Skälen för detta antagande är dels uppsatsens apologetiska natur – den tar upp och bemöter invändningar som riktats mot romanen, och den förtydligar författarens avsikter där dessa har missförstått – och dels att Beckman, när han skall bemöta kritiken för bristande historietrohet, visar en påfallande kannedom om författarens källor. Beträffande Lars lära att de saliga njuter av de förtappades plågor kan han (på s. 357) hänvisa till ”Drexelius’ 1630 tryckta arbete *De aeterno damnatorum carcere et rogo*”; om namnet Slatte vet han att det tillhör ”en gammal i den tidens kyrkböcker omnämnd bondesläkt”, rörande småländska fredlösas beteende hänvisar han till ”rättegångshandlingar från denna tid” och beträffande förmågan att på avstånd föra in tankar i andras sinnen drar han fram en berättelse i ”Heimskringla, Ynglingasagan kap. 16” (alla exemplen på s. 359).

- 144 Löwendahl, s. 68ff.
- 145 Hedberg, s. 73 (föresats), s. 76ff ("allmän genomgång") och 139 f (rasbiologin).
- 146 Undantagen är *Smålands Allehanda*, *Hufvudstadsbladet* och *Svensk tidskrift*.
- 147 Undantagen (utom de tre ovan nämnda) är *Aftonbladet* och *Vårt Land*.
- 148 Mest positiv är Axel Södergren i Östergötlands Dagblad, som menar att författaren kastat ett "förtrollande fantastiskt sagolikt skimmer" över detta avsnitt. Mest kritisk är *Nya Dagligt Allehanda*, som menar att ingen vuxen människa kan tro på detta. Även *Morgonbladet* och *Stockholms Dagblad* pekar på det overkliga, Levertin och Larsson menar att den oklara gränsen mellan saga och verklighet gör gestalter och händelser otydliga, och Granfelt menar att avsnittet i Slatte's värld är på en gång verkets fagreste och svagaste punkt och att konstverket här "löper utanför ramen".
- 149 Förutom i de citerade tidningarna tas kopplingen upp i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, *Dagny* och (gränsfall) *Stockholms Dagblad*.
- 150 Förutom de nedan citerade tidningarna: Östergötlands Dagblad, *Dagens Nyheter* och *Finsk Tidskrift*.
- 151 Hedberg tar recensenternas tystnad som intäkt för att de inte såg "de häreńska idéerna" som något problem (s. 139). – Den förste som explicit tar upp saken är Josua Mjöberg, *Viktor Rydbergs Vapensmeden*, Lund 1920, s. 25. Mjöberg, som skriver samma år som motionen om ett rashygieniskt institut läggs fram i riksdagen, beskriver Slatte's åsikter som "rent moderna". Steriliseringslagar hade då redan införts i flera amerikanska delstater, och Mjöberg förutsätter antagligen att Slatte använder samma teknik.
- 152 Lindén 2009, s. 113.
- 153 Lindberger 1938, s. 264 och 292.
- 154 Lindberger 1938, s. 264.
- 155 Lindberger 1956, s. 537.
- 156 Granlid, *Vår dröm är frihet*, 1973, s. 39f.
- 157 Lindberger 1938, s. 235.

ABSTRACT

The place that never was: the utopian society in Viktor Rydberg's novel Vapensmeden

The dissertation of Örjan Lindberger (*Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, 1938) provided an influential model for the interpretation of the poetical works of Viktor Rydberg (1828–1895). Lindberger's thesis is that Rydberg was guided by a "Promethean vision", characterized by a dualistic worldview, radical liberalism and an ambition to present utopian ideals. Support for this hypothesis was found in works from the earlier stages of Rydberg's career, but Lindberger also noted that Rydberg's later works, including the historical novel *Vapensmeden* (1891), did not seem to meet the Promethean standards. He therefore described them as "tragic failures", presupposing that Rydberg did stick to his earlier ambitions. His treatment of *Vapensmeden* is only cursory, but he suggests that one element in the novel, a community of outlaws led by a semi-mythical character, is a failed attempt to represent a utopia. This suggestion was developed by later scholars. Gösta Löwendahl (1954) expounds the utopian nature of this community in detail, establishing it as Rydberg's outline of an ideal anti-industrial society. Andreas Hedberg (2012) describes it as an utopia representing pastoral ideals and providing a testing ground for ideas critical to modernization. This paper tries to show that the utopias described by these scholars have only limited support in the novel, and that there is no evidence that Rydberg intended to present an utopian society in his novel or that contemporary readers interpreted it in that way. The conclusion is that the utopian society in *Vapensmeden* is a scholarly construct, generated by an over-extension of Lindberger's model.